

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Філологічний факультет
Кафедра історії та культури української мови

**ВИКОРИСТАННЯ МОВНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ
ТЕМПОРАЛЬНОСТІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА
ЛІТЕРАТУРИ В ЗЗСО
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ МАРІЇ МАТІОС «СОЛОДКА ДАРУСЯ»)**

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала студентка 6 курсу 601 групи
спеціальності 014.01 «Середня освіта
(українська мова та література)»

Романюк Інна-Флорентина Іванівна

Керівник: доцент кафедри історії та
культури української мови

Гуцуляк Ірина Георгіївна

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри №_____

від «__» _____ 2023 року

Зав. кафедри _____ проф. Колесник Н. С.

Чернівці – 2023

АНОТАЦІЯ

Романюк І. І. Використання мовних засобів вираження темпоральності на уроках української мови та літератури в ЗЗСО (на матеріалі роману Марії Матіос «Солодка Даруся»): дипломна робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти : 014.01 «Середня освіта (українська мова і література)» / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2023. 89 с.

У дипломній роботі проаналізовано теоретичні аспекти вивчення категорії темпоральності в українському мовознавстві, доповнено суть класифікацій, які запропонували науковці, описано особливості вживання мовних засобів вираження часу в романі Марії Матіос «Солодка Даруся». Звернено увагу на практичне застосування матеріалу роботи в закладах загальної середньої освіти. Простежено вплив діалектних форм слів на семантичне забарвлення значення дії в тексті, розкрито особливості ідіостилю Марії Матіос у зображенні часового світу тексту.

Ключові слова: темпоральність, інтервал, час, таксис, мовні засоби вираження часу, іменник, дієслово, прислівник, семантика, ідіостиль, діалектизм, урок.

SUMMARY

Romaniuk I. I. Usage of language means of expressing temporaliti in the lessons of Ukrainian language and literature in the ZZSO (based on the novel by Maria Matios " Sweet Darusya)": thesis for the second (master's) level of Higher Education : 014.01" Secondary Education (Ukrainian language and literature) " / Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Chernivtsi, 2023. 89 p.

The thesis analyzes the theoretical aspects of studying the category of temporality in Ukrainian linguistics, supplements the essence of the classifications proposed by scientists, describes the features of using linguistic means of expressing time in the novel by Maria Matios "Sweet Darusya". Attention is drawn to the practical application of the work material in institutions of general secondary education. The influence of dialect forms of words on the semantic coloring of the meaning of an action in the text is traced, and the features of the idiostyle of Maria Matios in depicting the temporal world of the text are revealed.

Keywords: temporality, interval, time, taxi, verb, language means of expressing time, semantics, idiostyle, dialecticism, lesson.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ ЧАСУ ЯК ЗАСОБУ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОЗАМОВНОЇ ДІЙСНОСТІ.....	11
1.1. Темпоральність – об’єкт мовознавчих досліджень.....	11
1.2. Мовні засоби вираження часу.....	15
1.3. Категорія часу в ідіостилі Марії Матіос.....	22
Висновки до розділу 1	26
РОЗДІЛ 2. ВЗАЄМОДІЯ МОВНИХ ЗАСОБІВ У РОМАНІ МАРІЇ МАТІОС «СОЛОДКА ДАРУСЯ».....	28
2.1 Дієслова з семантикою інтервалу	28
2.2 Таксис як засіб вираження порядку дій.....	38
2.3 Іменник як засіб позначення часу.....	41
2.4 Основні часові відношення прислівника.....	45
2.5 Авторські інтерпретації понять «життя» та «смерть».....	55
Висновки до розділу 2	56
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ВИВЧЕННЯ МОВНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ЧАСУ В РОМАНІ МАРІЇ МАТІОС «СОЛОДКА ДАРУСЯ» В ЗЗСО.....	58
3.1 Типологізація мовних засобів вираження часу як сучасного засобу формування граматичної компетентності учнів 5-11 класів.....	58
3.2 Порядок підбору матеріалу з використанням мовних засобів вираження часу на уроках української мови.....	61
3.3 Етапи формування часо-просторових відношень в учнів 10- 11 класів на уроках української літератури.....	63
3.4 Методичні рекомендації щодо формування граматичної компетентності в учнів 5-11 класів з використанням мовних засобів вираження часу.....	66
Висновки до розділу 3.....	79

ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	83

ВСТУП

Актуальність дипломної роботи. У кожної людини є здатність мати спогади. Усе життя ми несемо за собою певний образ світу, свою історію, що визначає кожен актуальний момент. Теперішнє затьмарюється минулим, без якого не буде майбутнього, а отже, наше існування перебуває в нескінченних потоках ідентифікації та становлення. Кожного дня, у будь-якій сфері практичної чи теоретичної діяльності, людина відчуває фактор часу. Він проходить повз нас і залишається далеко позаду: у спогадах, думках, моментах.

Час – це філософська категорія, яка визначає форму існування матерії, що безперервно розвивається. Час, відображений у мові, або лінгвістичний час, фіксує реальну дійсність та процеси, які в ній відбуваються. Поглиблене наукове вивчення часового руху зумовлене постійним переміщенням явищ, починаючи від найдавніших часів до сьогодні. Розглядаючи час у співвідношенні «вічність / мить», можна простежити цінність миті буття. Багато письменників прагнуть показати слабкість людини перед часом, нездатність його втримати, його всевладність. Тому, у безперервному пошуку істин та орієнтирів ми все одно повертаємось до незмінного начала – цінувати кожную мить життя.

Сучасне українське мовознавство все активніше починає звертатися до аналізу концептів – базових одиниць культури, які відображають концептуалізацію світу. Мовне окреслення цього процесу дає змогу краще з'ясувати та зрозуміти особливості мислення, поведінки, спосіб життя певної людини чи народу, його культуру. Темпоральний світ тексту не тільки відображає погляд автора на об'єкти та явища, він може художньо змінювати реальний час і простір, залежно від естетичних уподобань і тенденцій епохи. Велику роль у вираженні часу відіграє лексичний склад мови, оскільки письменники, використовуючи лексико-семантичні засоби, актуалізують її потенціал.

Дослідження особливостей вираження та функціонування в мові категорії часу цікавить багатьох мовознавців. Так, категорію часу докладно обґрунтували у своїх працях В. Барчук [3], О. Бондарко [12], С. Романюк [58], О. Бачишина [7]. Вивченням часового дейксису займалися М. Ющенко [73], С. Терехова [64]. Опис темпоральності на рівні речення здійснено у працях В. Ожогана [52], Т. Масицької [46], Т. Грибонос [25]. Більш загальне трактування просторово-часової семантики знаходимо в працях з морфології та синтаксису І. Вихованця [15], А. Загнітка [32], К. Городенської [23].

Категорію часу активно розглядають сучасні літературознавці, й значно менше цю категорію проаналізовано в мовознавчому аспекті. Це пов'язано з тим, що поняття часу та простору не є власне лінгвістичним, а отже, результати дослідження поглиблюють знання про категорію темпоральності, зокрема особливості її вираження в художньому тексті через призму часового світовідчуття Марії Матіос та розширяють практичну базу застосування мовних засобів вираження часу у закладах загальної середньої освіти.

Мета дослідження полягає в тому, щоб виявити вживання мовних засобів зі значенням часу в романі Марії Матіос «Солодка Даруся», розкрити характерні риси авторського світобачення та місцевого колориту, простежити їх вплив на відображення часового світу тексту з метою подальшого застосування отриманих результатів у шкільному курсі української мови та літератури, а отже, передбачає розв'язання таких **завдань**:

- простежити історію становлення категорії темпоральності в сучасній українській мові;
- зібрати фактичний матеріал та сформувати картотеку;
- проаналізувати особливості вживання лексем на позначення темпоральності в романі Марії Матіос «Солодка Даруся»;
- виявити специфіку функціонування мовних засобів на позначення часу;

- проаналізувати навчальні програми з української мови та літератури з метою виявити ступінь залучення досліджуваного матеріалу в процесі навчання школярів;
- відтворити можливості використання нашого дослідження під час вивчення української мови та літератури в ЗЗСО.

Об'єктом дослідження є функціонально-семантична категорія темпоральності в сучасній українській мові.

Предмет аналізу – мовні засоби вираження часу в романі Марії Матіос «Солодка Даруся».

Наукова новизна полягає в тому, що ця робота є першим дослідженням мовних засобів часовості в творчості Марії Матіос.

Методологія роботи зумовлена метою та поставленими завданнями, тому за основу взято загальнонаукові методи *спостереження та систематизації науково-педагогічних здобутків*, що дають змогу цілеспрямовано дослідити предмет наукової розвідки, крім цього, визначено другорядні, такі як метод аналізу та синтезу, формалізації, класифікації мовних явищ. Серед лінгвістичних – зіставний, описовий метод та його прийоми. Нерозривне використання названих методів, дало змогу сформувати цілісну методологічну систему.

Джерельною базою фактичного матеріалу в дипломній роботі є тлумачні та етимологічні словники, нариси, дисертації, монографії, етнографічні розвідки, статті широкого та вузького спрямування. Також опрацьовано роман Марії Матіос «Солодка Даруся» для виявлення специфіки вживання мовних засобів вираження часу. Для роботи над методичним розділом дипломної роботи проаналізовано навчальні програми та календарно-тематичне планування з української мови та літератури.

Практичне значення праці зумовлюється тим, що її результати поглиблюють знання про функціонування мовних засобів вираження категорії часу в художній літературі. Матеріали роботи можна застосувати під час вивчення індивідуального стилю письменниці в загальноосвітній школі. Крім

цього, дослідження може бути цінним для подальшого вивчення творчості Марії Матіос, зокрема, порівняльного аналізу.

Апробація результатів дослідження. Результати відображено в публікаціях:

1. Романюк Інна (науковий керівник – доц. Гуцуляк І. Г.). Мовні засоби вираження часу в романі Марії Матіос «Солодка Даруся». *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету* (20–21 квітня 2021 року). Філологічний факультет. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. С. 195–196.

2. Романюк Інна (науковий керівник – доц. Гуцуляк І. Г.). Мовні засоби вираження часу в романі Марії Матіос «Солодка Даруся» як компонент вивчення граматики в ЗЗСО. *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету* (5–8 квітня 2022 року). Філологічний факультет. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. С. 179–180.

3. Романюк Інна (науковий керівник – доц. Гуцуляк І. Г.). Взаємодія мовних засобів вираження часу(на матеріалі роману Марії Матіос «Солодка Даруся») *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича* (25–27 квітня 2023 року). Філологічний факультет. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 195–196.

Структура роботи. Дипломна робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури.

У вступі висвітлено проблеми, що стосуються категорії часу та зумовлюють актуальність обраної теми. Визначено мету, завдання та методи курсової роботи. Обґрунтовано наукову новизну та практичне значення.

У першому розділі «Теоретичні аспекти вивчення категорії часу як засобу концептуалізації позамовної дійсності» визначено місце категорії в сучасному мовознавстві, схарактеризовано основні мовні засоби вираження

часу, виявлено характерні риси та особливості індивідуального стилю Марії Матіос.

Другий розділ «Функціонування темпоральних іменників та прислівників у романі Марії Матіос «Солодка Даруся» присвячено класифікації мовних засобів вираження часу, з'ясовано особливості їх вираження, та частоту вживання.

Третій розділ – практичний. У ньому висвітлено науково-педагогічні засади та методичні рекомендації щодо формування граматичної компетентності в учнів 5-11 класів з використанням мовних засобів вираження часу та продемонстровано етапи формування граматичних умінь, а також порядок підбору матеріалу на уроках української мови та літератури.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ ЧАСУ ЯК ЗАСОБУ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОЗАМОВНОЇ ДІЙСНОСТІ

1.1 Темпоральність – об’єкт мовознавчих досліджень

На сучасному етапі формування мовознавчої науки, дослідники все частіше звертають свою увагу на шляхи відображення таких важливих складників об’єктивного світу, як час та простір. Пов’язано це з тим, що взаємодія мови з позалінгвальним світом – це одна з визначальних її особливостей, а отже, вимагає ґрунтовного аналізу вербалізації ключових компонентів буття.

Час та простір – це філософські категорії, які визначають форму існування матерії, що безперервно розвивається. Зі свого боку, простір – протяжний та визначає предмет у відношенні до інших, а час лише відбиває тривалість та черговість подій на часовій осі, він не існує як предмет, а отже, більш абстрактний. Час, відображений у мові, або лінгвістичний час, фіксує реальну дійсність та процеси, які в ній відбуваються.

О. Бондар час визначає так: «...Можна визначити лінгвістичну категорію часу як мовну форму відображення реального і комунікативного часу, що позначає послідовність тривалостей (інтервалів), у яких відбувається реальний, перцептивний і комунікативний процеси, щодо квазі абсолютної або відносної точки відліку» [10, с. 44].

Для позначення часовості в сучасній лінгвістиці використовують також термін *темпоральність*. Його вперше використав у своїй праці «Принципы функциоальной грамматики и вопросы аспектологии» російський мовознавець О. Бондарко. Пізніше, на основі цієї роботи, І. Вихованець сформував універсальне визначення, розміщене в енциклопедії «Українська мова»: «**Темпоральність** (лат. *temporalis* – часовий, від *tempus* – час), категорія часу – семантична категорія, що охоплює всі різновиди значення

часу. Людина членує час на окремі відрізки, пов'язуючи їх із поняттями тривалості й не тривалості, повільності й швидкості, початку й кінця, одночасності й рівночасності, співвіднесеності з моментом мовлення, тощо. У сучасній українській мові темпоральність формують морфологічні, синтаксичні, лексичні і словотворчі засоби, які групуються навколо граматичної категорії часу дієслів. В основу цієї категорії покладено поняття співвіднесеності дії або стану з моментом мовлення» [65, с. 681].

Категорія часу є досить спірною в українському мовознавстві. Суперечності, в першу чергу, стосуються змісту й обсягу категорії. Це пов'язано з тим, що історично, морфологічний час дуже близький з онтологічним, який лежить в основі першобуття й постає як минуле, теперішнє та майбутнє. Підхід, що полягає в розгляді лише морфологічного часу, використано і в шкільній практиці, під час вивчення граматичних категорій дієслова, і цього достатньо для базового опанування часової дійсності. Розглядаючи художній текст, все ж, варто виходити за рамки онтологічного часу, для того, щоб цілісно описати часовий відрізок, а не тільки віднести його до теперішньої, минулої чи майбутньої дії. Це і визначає перспективність вивчення категорії темпоральності.

Науковиця С. Романюк у своїй праці «Структура категорії темпоральності в сучасній українській мові» запропонувала класифікувати часовість в українській мові так: 1) «граматичний час, який презентований системою морфологічного часу, реалізованого категорією дієслівного часу та синтаксичного часу»; 2) «лексико-семантичний час як категорія іменної темпоральності; формують його слова, у семантику яких входить компонент часу, тобто темпоральні прислівники, іменники, прикметники тощо» [58, с. 59].

Лексична темпоральність виявляється в семантиці мовних одиниць, де часовий компонент може вказувати на міру часу або конкретну подію на часовій осі, однак, вона завжди пов'язана з граматичною, бо підкреслює темпоральні ознаки дії, тобто предиката. Як зазначає В. Русанівський, «плин

часу членується людиною на окремі, опосередковано сприймані відрізки, пов'язані з поняттями початку і кінця, тривалості і нетривалості, швидкості і повільності і т. д. Усі ці часові поняття, безперечно, знаходять своє виявлення в мові – у її лексиці і граматичній структурі» [60, с. 241].

Лексичний аспект категорії пов'язаний з вивченням того, як ми виражаємо значення часу. Ми використовуємо слова, які показують, скільки часу пройшло (*вік, рік, година, секунда*), коли відбулася подія (*вчора, торік, завтра, сьогодні*) або загалом (*тоді, після, до, під час*). [10, с. 64]. Однак, одиниці з лексико-семантичним виявом часу, відображають онтологічний час не безпосередньо, оскільки вжиті в реченні і виражають темпоральні ознаки дії, які, в свою чергу виражені дієсловом. Саме тому, темпоральні лексеми орієнтовані на підсилення граматичної темпоральності.

Зі свого боку, граматичну темпоральність, докладно обґрунтував В. Барчук у монографії «Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис». Дослідник пише, що «темпоральне значення як відношення до іншої дії зорієнтоване на синтаксичний рівень, а якщо граматичне значення виражене більш ніж одним повнозначним компонентом (тобто виражене на основі зв'язку), то виходимо за межі власне морфологічних категорій та їх семантики, в тому числі за межі частин мови. Те, що темпоральні відношення на синтаксичному рівні виражені за допомогою дієслівних граем (функціонально за допомогою предикатних синтаксем), не означає, що вони оперті на морфологічну категорію часу. Об'єктивно другий тип темпорального значення встановлюємо через відношення до іншої дії, але не через відношення до її часу» [3, с. 18]. Крім цього, він наголошує, що «значення тривалості і нетривалості, повільності й швидкості, початку й кінця, одночасності й різночасності не можуть бути оформлені категорією морфологічного часу, зміст якої виражений через співвіднесення з моментом мовлення. Вказані темпоральні ознаки – вияви категорій, відмінних від морфологічного часу» [3, с. 4]. На основі цього можемо виокремити основну

особливість аналізу мовних засобів часу – комплексний розгляд елементів з часовою семантикою.

Вивчаючи мовне відображення часових відрізків, не забуваймо про простір, бо якщо час – це мить, подія, то простір – це тло, на якому вона відбувається. Насамперед – це філософське поняття, пов’язане з розвитком людського пізнання, що постійно розширюється та удосконалюється. У мовознавчій науці воно має назву **локативність**.

Науковець О. Бондарко розглядає локативність як семантичну категорію, що відображає мовну інтерпретацію простору, через різнорівневі засоби мови, які взаємодіють між собою.

Основне семантичне навантаження належить дієслову як засобу вираження статички та динаміки, тобто часових відношень, а локативними конкретизаторами виступають прислівники та прийменниково-відмінкові форми, які вказують на місце та напрямок дії.

Отже, мовні засоби вираження часових та просторових відношень – це система, в якій одні елементи взаємодіють з іншими та в тексті доповнюють семантику один одного, формуючи цілісне сприйняття часового відрізка. Про взаємозв’язок мовних рівнів влучно говорить В. Барчук: «Лексична темпоральність визначена маркованістю семантики одиниць часовим компонентом, який може указувати на міру часу (вік, рік, година, секунда), час події, факту конкретно (вчора, торік, завтра, сьогодні) або узагальнено (тоді, після, до, під час). Однак лексико-семантичний часовий компонент тільки опосередковано орієнтований на відображення онтологічного часу, оскільки завжди вжитий у структурі речення та спрямований на вираження темпоральних ознак дії. Це вводить лексичну семантику мовного знака у граматику, де він виконує роль темпорального індексу дії, предиката, який має власні темпоральні ознаки. Темпоральні лексеми як мовні одиниці таким чином виявляють функційно-семантичну орієнтованість на вираження граматичної темпоральності і постають як припредикатні, придієслівні» [3, с. 3].

Якщо розглядати дію з погляду психології, розуміємо, що кожна людина будь-яку дію сприймає по-різному. На це впливає ряд зовнішніх та внутрішніх чинників, зокрема: вік, національність, цінності і вірування, ерудиція, оточення, психологічні травми, генетика (наприклад, схильність до емпатії). Саме тому, навіть така абстракція як час, може набувати суб'єктивного змісту, залежно від того, як окрема людина його позначить. Науковиця О. Куц підкреслює, що конкретизатором «моменту мовлення, відносно якого і відбувається мовне членування темпорального значення на значення теперішнього, минулого і майбутнього часу», є тільки мовець. Він же визначає статус позалінгвальної дійсності. [41, с. 127].

Отже, проаналізувавши погляди науковців, можемо зробити висновок, що категорія темпоральності – це міжрівнева категорія, яку варто розглядати тільки в комплексі. Вона є універсальною, адже детально окреслює елементи часової осі, репрезентує цілу концепцію життя людини, світогляд та психоемоційні рефлексії, які, у нашому випадку, можуть бути частиною ідіостилу письменника.

1.2. Мовні засоби вираження часу

Комунікація – це процес, який супроводжує нас щодня. Ми ділимося ідеями, новинами, фактами, емоціями, і робимо це абсолютно по-різному. Наше мовлення тісно пов'язане з психічними процесами, тому в ході формування думки, наша підсвідомість видає особливий, індивідуальний набір мовних засобів. І якщо мова – це механізм, то мовні засоби – це інструменти, які так чи інакше закладені в нашій свідомості, і допомагають нам формулювати свою думку, а також сприймати погляди інших.

Докторка психологічних наук В. Семиченко визначає такі аспекти розрізнення мови і мовлення:

- мовлення як результат соціального розвитку людини;
- мовлення як фактор розвитку особистості;
- мовлення як спосіб взаємодії між людьми;

- мовлення як форма самовираження особистості;
- мовлення як спосіб оптимізації психічних процесів;
- мовлення як канал діагностики психічних особливостей;
- мовлення як засіб контролю та самоконтролю;
- мовлення як відображення рольової поведінки;
- мовлення як пізнавальний процес [60, с. 14–15].

Тобто, якщо мовлення отримує вербальне оформлення, відбувається своєрідний процес кодування інформації в мові на національному рівні.

Мовознавча наука досить активно звертається до питань аналізу засобів вираження часу, оскільки у кожній мові вони функціонують по-різному. Навіть в межах однієї мови є багато відмінностей. Сприйняття часу залежить і від віку. Так, наприклад, для старших людей рік поділяється, умовно, на зиму та літо. Пов'язано це з тим, що колись слов'яни ділили рік лише на дві частини, і ця традиція, очевидно, збереглася, тому нерідко в західноукраїнських селах можна почути влітку, що вже настає зима. Або, наприклад, в межах Буковини, досі зустрічаються дві форми дієслова для вираження минулого часу – власне минулий час та давноминулий, на позначення дії, яка передувала іншій. Так чи інакше, але семантична пам'ять носіїв, які користувалися цією граматичною формою, змушує знаходити відповідники, які б передавали потрібну семантику. Завдяки такому процесу, розширюються часо-просторові значення слів, як незалежно, так і в рамках речення. Це і визначає особливість функціонування засобів вираження часу, яка полягає в тому, що розгляд окремих елементів, не дає цілісної картини, адже мова відображає реальність всією лінгвальною дійсністю.

В українській мові засоби вираження часу існують на різних рівнях мовної системи: словотвірні (префікси, суфікси), лексичні (дієслова, іменники, прислівники, прикметники), граматичні (морфологічні: прийменниково-відмінкові форми, та синтаксичні: синтаксеми із просторовим та часовим значенням, порядок слів, частин речення) [8, с. 23]. Одразу ж можна виділити

особливість вивчення мовних засобів часовості – цілісний розгляд, адже мова відображає світ усією лінгвальною дійсністю.

З боку традиційного поділу на мовні рівні, розгляд часового вираження треба починати зі *словотвірного*. Просторові та часові відношення на цьому рівні, можуть передавати префікси та суфікси. Детальне дослідження семантики префіксів в українському мовознавстві зробила Н. Хрустик, а суфіксами, зі свого боку, цікавились такі мовознавці, як: К. Городенська та Г. Волинець.

Наступний рівень – морфологічний, до нього входять, так звані, засоби «іменної» [58, с. 18] темпоральності, а саме, прислівники та іменники разом із прийменниково-відмінковими формами, а також дієслово як центральний засіб вираження часу та простору, оскільки «по-перше, вони передають усі категорійні темпоральні та локативні значення; по-друге, відповідну семантику мають поза контекстом; по-третє, переважають за кількісними показниками» [7, с. 25].

Досить дискусійним є часове значення дієприкметника та дієприслівника. За І. Вихованцем, дієприкметник не має форми майбутнього часу, йому властивий теперішній та минулий, однак граматичне значення часу як таке в нього також відсутнє, тому він може виражати лише певну часову співвідносність, не маючи при цьому самостійного, дієслівного значення. А от дієприслівник може виражати часовість незалежно від його вихідного дієслова. О. Бачишина, зі свого боку, вказує на здатність «набувати відносного часу, вимірюваного в інших величинах, характерних для прислівникового класу слів. Це обставинні значення одночасності, часової попередності та часової наступності, які дієприслівники виявляють щодо дії, процесу, стану основного предиката, вираженого дієсловом, а не щодо моменту мовлення» [7, с. 41].

Крім названих одиниць, значення часу можуть виражати прикметники та займенники, але вони, за визначенням І. Вихованця, є периферійними, саме тому О. Бачишина, яка здійснила детальний аналіз як центральних, так і

периферійних засобів вираження темпоральності, зараховує ці засоби як допоміжні, «оскільки їхнє просторове або часове значення залежить від контексту і має дещо спорадичний характер» [7, с. 43].

Повноцінно часову картину можна розглядати лише в реченні, де мовні засоби доповнюють семантику одне одного. При цьому варто застосовувати комплексний аналіз, а саме: структурний, для встановлення зв'язків між мовними елементами та семантичний, для розтлумачення та поділу цих елементів на окремі групи.

Центральним елементом у вираженні синтаксичної категорії часу є дієслово. Такі дослідники, як: І. Вихованець, К. Городенська, В. Горпинич та інші – вважають дієслово центральною частиною мови, оскільки в реченні воно є «організаційним ядром» [15, с. 218].

Такий статус підтверджений ще й тим, що саме дієслово визначає структуру часового значення, тоді як лексичні засоби, тобто іменники, прислівники, прийменниково-відмінкові форми, лише конкретизують подію на часовій осі. Отже, воно містить в собі такі категорійні значення, як одночасність / різночасність та статичність / динамічність.

Складність розгляду дієслова полягає в тому, що тривалий час в українському мовознавстві його звужували лише до морфологічного часу. До аналізу цього проблемного питання підійшов В. Барчук, він науково обґрунтував категорію темпоральності, яка охоплює час, інтервал та таксис.

Власне, інтервал, можна визначити як проміжок тривання дії, що відображає внутрішню темпоральність у будь-якій дієслівній формі, і це її власне дієслівна ознака, а час – факультативний і виражений дійсним, умовним, наказовим способом. Таксис, зі свого боку, вказує на порядок дії. Така ідея виділення темпорального значення порядку належить російському та американському лінгвісту Р. Якобсону. На основі цієї ідеї, «на теоретичному рівні постало два підходи: розуміння таксису через час (у граматиці це морфологічний час) та розуміння таксису як відмінного від морфологічного часу значення» [3, с. 258].

В.Барчук вирізняє два основних вираження таксису: 1) послідовність подій; 2) паралельність подій. Хоча, в реченні ці два типи можуть існувати одночасно. Вчені по-різному трактують цю категорію, до того ж, вона є мало дослідженою, тому її часто асоціюють з відносним часом. Отож дієслова не зведені до поняття граматичної темпоральності, а охоплюють ще такі категорії, як інтервал і таксис.

Аналізуючи мовні засоби вираження часу на синтаксичному рівні, доцільно буде розглядати дієслово у значенні *предиката*, оскільки це поняття є ширшим. «Предикативність – комплексна синтаксична категорія, що виражає співвіднесеність повідомлення з дійсністю і формує речення як комунікативну одиницю [72, с. 46].

Важливо розуміти, що предикативність тісно пов'язана з категорією часу, оскільки динамічна ознака тривання – це власне дієслівна ознака. В. Барчук зазначає: «Предикативне значення граматичного центру речення може бути виражене як трикомпонентне (темпоральність, персональність, модальність – Пишу), двокомпонентне (темпоральність, модальність – Світає або персональність, модальність – Працюймо), однокомпонентне (модальність – Світало б)» [3, с. 205].

Дієслова передають як просторові, так і часові відношення. І. Вихованець виокремлює три розряди просторових дієслів: власне локативні (бути, опинятися, розташовуватися), процесу (сидіти, стояти, хилитися, падати) та акційні (везти, нести) [15, с. 130]. Як бачимо, основною ознакою просторових дієслів є статичність / динамічність.

Досить детальну та розширену класифікацію просторових дієслів пропонує науковець В. Костенюк: 1) сфера руху: а) земля; б) вода; в) повітря; 2) просторовий напрям руху: а) вверх (вертикально); б) вниз (вертикально); в) під кутом вверх; г) під кутом вниз; д) горизонтально; 3) просторова траєкторія руху: а) від орієнтира; б) до орієнтира; в) попереду орієнтира; г) позаду орієнтира; д) вздовж орієнтира; е) через орієнтир; є) крізь орієнтир; ж) невизначена; 4) площина руху: а) обмежена; б) необмежена; 5) характер

руху: а) прямий; б) криволінійний; 6) мотивація руху: а) цілеспрямований; б) безцільний; 7) умови розгортання руху: а) вільний; б) з перешкодами [38, с. 159].

Окремо, такі дієслова, аналізують рідше, адже просторові відношення дієслова конкретизує локативний прислівник чи прийменниково-відмінкова форма, і вже в тексті ці елементи доповнюють семантику один одного.

Часова семантика дієслів – явище складніше. «Традиційно вважають, що категорія часу виражає відношення дії, процесу або стану до моменту мовлення. Але ж відомо, що з моментом мовлення співвідносяться не самі дії, процеси та стани, що відбуваються в об'єктивній дійсності. З цим часовим орієнтиром їх співвідносить мовець, який констатує об'єктивність дій, процесів, станів, що передували моментові мовлення або збігаються з ним...» [15, с. 250].

З погляду семантики інтервалу, О. Бачишина вирізняє дієслова «акційно-квантитативні (тривало-кількісні), які актуалізують сему розгортання дії, та квантитативно-акційні (кількісно-тривалі), які актуалізують сему кількості дії» [8, с. 38].

В. Барчук тривало-кількісні поділяє на: «1) предикати, що виявляють граничну фазовість (тобто фазовість початку та кінця дії): *заспівати, почати співати, доспівати, закінчити співати*; 2) предикати, що виявляють неграничне фазове значення (фазовість середини, розгортання, тривання дії): *погуляти, поспівати, гуляти годину, співати весь вечір, очікувати друге літо*. Кількісно-тривалі дії розмежовано за ознаками кратності (*крикнути, грюкнути, дзвонити, викочувати, попоходити*) та інтенсивності (*постукати, перегостити (ножі), зробити занадто гострим*)» [3, с. 372-374].

У реченні часові відношення може передавати підрядна частина місця та часу. У центрі – обов'язково дієслово руху зі значенням просторовості, лексичне значення якого містить вказівку на межі дії. Якщо ж йдеться про підрядну частину часу, то воно безпосередньо вказує на тривалість та етапи перебігу явищ. Такі самі властивості мають й безсполучникові речення, а

також складні з різними типами зв'язку. Під час аналізу складносурядних речень доцільніше говорити про таксис, адже часовий проміжок у таких реченнях виражений або послідовністю подій, або їх паралельністю. Дослідженням просторових відношень на рівні речення займалися такі вчені, як: В. Ожоган, Т. Масицька, часових – І. Бочарова, В. Ожоган.

На рівні синтаксису засобами вираження темпоральності є синтаксеми-предикати, які можуть передавати локативність у вигляді стану того чи того предмета в просторі, його перебування та розміщення. У простих реченнях предикативне значення можуть виражати самі предикативи, в основному виражені дієсловом і дієприслівником, а також особові форми.

Складносурядні - представляють стільки подій, скільки предикативних компонентів, тому тут можна говорити про часовий проміжок, який виражений або послідовністю подій, або їх паралельністю.

Складнопідрядні речення зі значенням часовості пов'язані з часовою віссю, бо вказують на тривалість часу, фази його тривалості, одночасність або неодночасність. Найчастіше ці ознаки виражає підрядна частина місця. У центрі – обов'язково дієслово руху зі значенням просторовості, лексичне значення якого містить вказівку на межі дії. Якщо ж мова йде про підрядну частину часу, то воно, безпосередньо, вказує на тривалість та етапи перебігу явищ. Такі самі властивості мають і безсполучникові речення, а також складні із різними типами зв'язку. Дослідженням просторових відношень на рівні речення займалися такі вчені, як: В. Ожоган, Т. Масицька, часових – І. Бочарова, В. Ожоган.

Не менш важливу роль у складній синтаксичній єдності відіграють засоби зв'язку слів, які також можуть передавати часову семантику, зокрема обставинні слова, які найчастіше виражають місце та час дії. Таке ж значення, серед членів речення, можуть виражати обставини.

Отож, підсумовуючи все вищесказане, можемо зробити висновок, що повноцінно часовий проміжок можна розглядати лише в реченні, де центральним елементом є дієслово, яке передає просторові та часові

відношення та взаємопов'язане з іменними конкретизаторами, що уточнюють його семантику. Також, слід зазначити, що дієслова як синтаксичні засоби вираження часу не зведені до поняття граматичної темпоральності, а охоплюють ще такі категорії, як інтервал і таксис.

1.3. Категорія часу в ідіостилі Марії Матіос

Ідіостиль— це різновид мови, що належить конкретній людині, та виражає її особливу, індивідуальну манеру. Це досить динамічна категорія, адже, погляди письменника змінюються, розширюється проблематика й тематика творів, відповідно, видозмінюється манера написання, вибудовується специфіка художнього мислення. Тому, досвідченому читачеві вистачить невеликого уривку твору, щоб упізнати автора. Якщо розглядати дію з погляду психології, розуміємо, що кожна людина будь-яку дію сприймає по-різному. На це впливає ряд зовнішніх та внутрішніх чинників, зокрема: вік, національність, цінності і вірування, ерудиція, оточення, психологічні травми, генетика (наприклад, схильність до емпатії).

Саме тому, навіть така абстракція як час, може набувати суб'єктивного змісту, залежно від того, як окрема людина його позначить. Науковиця О. Куц підкреслює, що конкретизатором «моменту мовлення, відносно якого і відбувається мовне членування темпорального значення на значення теперішнього, минулого і майбутнього часу», є тільки мовець. Він же визначає статус позалінгвальної дійсності. [41, с. 127].

Цікаве розуміння часу в літературознавстві представив науковець Е. Штайгер, він говорить, що розуміння часу є в історичному минулому, лише на основі якого можна будувати проєкції на теперішнє та майбутнє, а також він вбачає в сучасній літературі «технічну свідомість». Він вважає, що час — феномен ідіостилю. Письменник, який пише твір, керує часовою дійсністю, і сам обирає спосіб її вияву у тексті [19, с. 29].

Літературна критикиня Б. Романцова зазначає, що вербалізація часу в літературі полягає не тільки у визначенні інтервалів, чітких хронологій,

концептуалізації одиниць часу, а й у формуванні цілої системи образів та метафор для опису цих часових проміжків [57, с. 76].

У цьому контексті, враховуючи, що матеріалом дослідження є художній текст, буде доцільно пов'язувати репрезентацію часу з таким поняттям, як *ідіостиль*.

В енциклопедії «Українська мова» це поняття розкрито так: «**Стиль індивідуальний, ідіолект**— сукупність мовно-виражальних засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших; своєрідність мови окремого індивіда. Це поняття насамперед стосується стилю майстра слова, письменника. Стиль індивідуальний залежить від творчої індивідуальності автора, його світосприйняття та світовідчуття, ставлення до явищ навколишньої дійсності та оцінки їх». [65, с. 653].

Питання розмежування термінів *індивідуальний стиль, ідіостиль, ідіолект* є досить суперечливим. Одна частина мовознавців використовує ці терміни як синоніми (А. Загнітко, О. Ахманова), інша – розмежовує їх.

До прикладу, науковиця О. Линтвар, розглядає поняття *ідіостилю* ширше, а саме, вважає його «способом відображення реальності такою, як її бачить автор, ідіолект – це сукупність текстів, створених в певній хронологічній послідовності у відповідності до єдиної системи метатропів. У нашій роботі будемо використовувати ці поняття як синоніми, адже нас цікавить конкретний художній твір і те, як вербалізація часу впливає на формування індивідуального стилю Марії Матіос [42].

Важливо відзначити, що народу, як носію окремого менталітету, теж притаманні особливі спільні риси сприйняття часу, плинності сущого. Дуже часто це сприйняття закарбоване в усталених зворотах, зокрема, у прислів'ях та приказках, які часто використано в художніх творах, а також в індивідуальній, часто діалектній, мові персонажів. Поки що такі мовні вияви часу не вивчено так детально, і це визначає актуальність нашого дослідження.

На етапі постмодерного розвитку літератури письменники все частіше звертаються до народного матеріалу, фольклорних джерел, етнографічних розвідок, витворюючи новий, сучасний стильовий простір. Проблема національної ідентифікації українців, постає особливо гостро: постійні утиски, нехтування мовою, несприйняття себе як автономного етносу – зводить нанівець всі ті правила та установки, які так важко виборювали наші предки. Важливу роль у процесі відродження всього українського відіграє письменниця Марія Матіос, яку сміливо можна називати народною. Вона, однозначно, оригінальне та самобутнє явище в українській літературі. Письменниця, справжня буковинка, політикиня, лауреатка Шевченківської премії(2005), авторка, яка постійно потрапляє у найрізноманітніші скандали: виключення з комісії Шевченківської премії, переслідування правоохоронними органами, погрози. Незважаючи на це, вона досі залишається гарячою в сприйнятті життя громадянкою, якій не байдуже те, що відбувається на Батьківщині та поза її межами.

Одним із найвиразніших і найоригінальніших засобів художнього самовираження авторки є її мовне багатство: широка палітра мовних засобів, цікаві асоціації, органічне фразеовживання, колоритне діалектне звучання. Творча манера письменниці вже тривалий час привертає інтерес літературознавців та критиків. Особливості індивідуального стилю Марії Матіос вивчали такі дослідники, як: І. Насмінчук [51], К. Хижняк [67], Т. Хомич [68], зокрема, діалектні лексеми (Н. Коваленко, Ж. Колоїз, Г. Павлишин); фразеологічні засоби експресивності (С. Поворознюк, М. Цуркан, І. Тимченко) та інші.

Мова її творів відзначається синтезом колориту місцевого буковинського фольклору з елементами імпресіонізму, сюрреалізму й екзистенціалізму. З великим захватом про індивідуальний почерк Марії Матіос пише мовознавець С. Караванський: «Ви з'єднали в один струмінь усі відомі Вам мовні потоки, наявні в сучасній українській мові: лексику й синтаксис буковинської говірки, сталінську канцеляризовану мову, російсько-

український суржик, повстанське арго, залишки галицького варіанту української мови, різноманітні жаргони, свою власну слово й виразотворчість та ідіоматику зі словників <...> Ваш внесок у скарбницю українського самобутнього стилю мовлення дива гідний...» [34, с. 15].

Досліджуючи засоби вираження часу в романі, важливо розглядати їх через призму світобачення письменниці. Навіть в автобіографії вона зазначає, що «автентична гуцулка» прагне передати «натуральність отого первісного життя гірських людей, якого немає без віри, без забобону, без боязні» [47, с. 330]. Письменниця має власну аксіому – «література – це консервація часу і людини. І все. Не засіб соціального впливу, тим паче – у звульгаризованому совковому розумінні, не дзеркало реальності, а осмислення буття у різних його проявах» [47, с. 94].

Такою спробою консервації часу є роман «Солодка Даруся». Часова структура твору розкривається в самому поділі роману на частини: «Драма щоденна», «Драма попередня» та «Драма найголовніша». Вже на цьому етапі аналізу можна помітити певні часові модули: щоденна, в значенні теперішнього, попередня – минуле та найголовніша, як спроба досягнути надісторичне осмислення подій, певною мірою застерегти та підійти впритул до позачасового майбутнього. Таке поетапне висвітлення подій, де перший і третій розділи по-своєму впливають і змінюють хід другого – своєрідний заклик для читачів. Усі проблеми сьогодення випливають з минулого, адже там закорінені основи життя, важелі творення майбутнього. Минуле ніколи не зникає, воно з останніх сил творить майбутнє, де мертві будуть кликати живих. Письменниця формує індивідуальний погляд на час – окреме життя вплітається в потік історичного існування інших людей, села чи природи.

Це одна з найважливіших ідей творчості Марії Матіос – ідея існування в століттях нації, яка є дуже близькою до концепції Тараса Шевченка «і мертвих, і живих, і ненароджених», яка реалізується на прикладі людських доль. Письменниця розміщує досвід своїх героїв у вир часу та суспільних настроїв, і обертає їх там доти, доки не будуть зрозумілі мотиви поведінки, якими б вони

не були, вона розуміє, скільки трагізму несе у собі час, і саме це усвідомлення спонукає до рефлексій, щоб показати людину, передусім, з морально-етичного погляду.

Сама Марія Матіос про роман говорить так: «Солодка Даруся» – це, до певної міри, архетип української людини в нелюдських умовах української дійсності в часи окупацій, переділів територій і кордонів, безконечної зміни влади, безконечних випробувань серця на розрив. Не всяка психіка могла адекватно вийти з таких лещат. Однак це лише на перший погляд. Даруся – це не тільки метафора нашої історії, це іще й ключ до розуміння того, що людина – істота не тільки слабка, але й неймовірно сильна і чиста навіть у своєму каліцтві, бідності і пожиттєвій приреченості. Подеколи – навіть сильніша від здорових і вдатних. І саме цим – вища» [13, с. 5].

Класик української літератури, майстер історичної прози П. Загребельний писав, що Матіос «на свій страх і ризик здійснила мандрівку в наше криваве минуле, в наші пекла. І не тільки для того, щоб зазирнути в ті пекла, але й подолати їх, переселившись туди, і зостатися там на той час, що потрібний для такого подолання. <...> Прочитавши «Дарусю», хочеться: або когось зарізати, або самому повіситись, або...» [48, с. 208].

У своєму стильовому просторі Марія Матіос вибудовує образ української традиції, в основі якого – пережитий досвід людини від кінця ХІХ – до початку ХХІ століття. Повертає втрачені клаптики української самобутності та висвітлює проблеми буття нації в системі вселюдських цінностей. Роман «Солодка Даруся» справді можна трактувати як роман-застереження, картину гіркої народної правди, в якій час – інструмент чесності, закодоване бачення світу, а образ троякої ружі – не просто одвічний український символ, а ціла панорама життя людини.

Висновки до розділу 1

На основі опрацьованого матеріалу можемо зробити наступні висновки:

1) у підрозділі 1.1 «Темпоральність – об’єкт мовознавчих досліджень» простежили місце категорії часу та простору в сучасній лінгвістичній науці, її лексико-семантичні межі. Визначили основні поняття, які стосуються категорії, зокрема – інтервал, час, простір, темпоральність. Проаналізували погляди науковців на категорію темпоральності та запропонували своє тлумачення, що визначає цю категорію як універсальну та міжрівневу, яка завдяки своєму денотату – онтологічному часу – постає базою у формуванні та функціонуванні загальномовної системи, способом втілення позамовної дійсності, засоби вираження якої репрезентують цілу концепцію досвіду життя людини та людства, знань, уявлень та психоемоційних рефлексій;

2) у підрозділі 1.2 «Мовні засоби вираження часу» вирізнили основні та периферійні мовні засоби вираження часу. До основних відносимо – дієслова, прислівники, іменники та їхні відмінкові форми. До периферійних – прикметники та займенники. Проаналізували темпоральну багатовекторність, яка може виражатися і на рівні синтаксису, що доводить наявність тісного зв’язку мовного вираження часу на різних мовних рівнях і необхідність комплексного аналізу.

3) у підрозділі 1.3 «Особливості ідіостилю Марії Матіос» висвітлили основні стильові маркери творчості письменниці, її часове бачення тексту та системи людських поглядів у ньому. Проаналізували погляди науковців та українських письменників на манеру письма Марії Матіос.

РОЗДІЛ 2

ВЗАЄМОДІЯ МОВНИХ ЗАСОБІВ У РОМАНІ МАРІЇ МАТІОС «СОЛОДКА ДАРУСЯ»

2.1. Дієслова з семантикою інтервалу

Дієслово – є центральним елементом у вираженні часо-просторових відношень. Такі дослідники, як: І. Вихованець, К. Городенська, В. Горпинич та інші, вважають дієслово центральною частиною мови, оскільки в реченні воно є «організаційним ядром» [14, с. 218].

Такий статус підтверджений ще й тим, що саме дієслово визначає структуру часового значення, тоді як лексичні засоби, тобто іменники, прислівники, прийменниково-відмінкові форми, лише конкретизують подію на часовій осі. Складність розгляду дієслова полягає в тому, що тривалий час в українському мовознавстві його звужували лише до морфологічного часу. До аналізу цього проблемного питання підійшов В. Барчук, який науково обґрунтував категорію темпоральності, що охоплює час, інтервал і таксис.

Інтервал – це проміжок тривання дії, що найбільш різноманітно відображає внутрішню темпоральність у будь-якій дієслівній формі та є власне дієслівною ознакою. Він належить до граматичних категорій і пов'язаний зі змінами: у ширшому значенні – історичні чи життєві події, вужчому – конкретна дія. Саме ця категорія надає дієслову динамічної ознаки, а отже, усі дієслівні форми позначають інтервал.

Спираючись на класифікацію дієслів зі значенням інтервалу В. Барчука, пропонуємо наступну:

- **Тривало-кількісні:**

- 1. Предикати, що виявляють граничну фазовість:**

- а) ті, що вказують на початок дії: *А Даруся **видивилась**,*

- коли вся челядь з Маріїної хати порозходилася хто куди, взяла вила, знайшла у Славковій стодолі нову петельку для корови, принесла від ріки*

камінь, перехрестила – лиш забулькотіло до дна невинно убієнне [СД, с. 10] – виділене дієслово розпочинає послідовність подій у мікроконтексті, а тому має семантику початку: Даруся **видивилась**, тобто оглянула, і вже потім **взяла** вила. *А на ранок — іще ні світ ні зоря — зчинився на Дарусиному подвір'ї такий лемент, ніби кого дорізали чи пальці у двері клали* [СД, с. 54] – у значенні «підніматися, здійматися (про галас, гвалт, крик, лемент і т. ін.)» [62, т. 3, с. 738]. Семантику початку уточнює вставлена конструкція «ні світ ні зоря» у значенні «дуже рано». *А сьогодні надійшли такі часи, що колісниця їде — і людини не бачить. Шкіра моя горить, бо чує: ця колісниця, що в'їхала сьогодні в наше життя, не обмине ані німого, ані сліпого, ані християнина, ані іудея. Попомниш мої слова, добрий чоловіче... А тепер бери свою і мою крупу, думай, що то наша, і ховай її подалі від людських очей...* [СД, с. 124–125] – у вужчому значенні виділене дієслово позначає початок дії, але в ширшому – прихід нової влади, а саме червень 1940, коли відбулося приєднання Бессарабії та Буковини до СРСР. Саме цей період зміни політичної влади в селі Черемошне став точкою відліку трагедії, яку несла все своє життя солодка Даруся. Цей момент відіграє важливу роль у розумінні часової побудови твору та ідеї Марії Матіос, що проблеми сьогодення завжди впливають з минулого, адже там закорінені основи життя, важелі творення майбутнього. Письменниця не побоялась підняти теми, які тривалий час замовчували та які було заборонено аналізувати, а саме: окупація західних земель радянською владою, колективізація, жорстокі розправи з повстанцями (УПА), вивіз людей до Сибіру. Згадані події надзвичайно актуальні зараз, у період війни, яку розпочала росія, адже прихід «радянської влади» можна читати як прихід «російської». Маємо підтвердження в самому тексті: «О, що ті маскалі лиха межі людьми наробили, най Бог боронить! – Всякої було, кумко... І добро, і лихо робили. Я то ще пам'ятаю, як у сороковім році прийшли перші маскалі» [СД, с. 196]. Також цікаво, що фразу «не обмине ані німого, ані сліпого, ані християнина, ані іудея» можна читати, як початок періоду наві'язаного атеїзму, який поширився з приходом цієї самої радянської влади.

*Попович сів на низьке, мало не під саму землю кругле цямриння, набив тютюнцем мундштук і запалив люльку, та якусь таку носату, як Гафія Берлова– весільна пані кухарка з Черемошного. **Зафайкувала** собі й Василина, раз по раз затягуючи носом схлипи [СД, с. 126] – у словнику Гуцульських говірок слово «файкувати» виступає у значенні «курити люльку» [28, с. 194], тобто, Василина закурила – початок дії, але не в прямому сенсі, а як пасивний курець.*

б) ті, що вказують на кінець дії: *Іванна з Василем **доспівалися** про червону калину такої, що у Сибір їх відвезли і дотепер там тримають [СД, с. 19] –* крім значення кінця дії, дієслово в контексті набуває нового значення «невідворотна дія з негативним кінцем». Також, імовірно, тут йдеться про пісню «Ой у лузі червона калина», яка була гімном січових стрільців під час першої світової війни, що збігається з подіями у творі. *Він **викосив** мало не пів цвинтаря від трави і бур'янів, а особливо ті могилки, на які ніхто не ходить [СД, с. 53], Правда, поки почалася бесіда, а точніше, тристороння сварка між Іваном, Іриною та ближніми сусідами, у людські голови **вкарбувалася** немаловажна (особливо для молодиць) деталь: Іван Цвичок спить від солодкої Дарусі окремо [СД, с. 54] – у значенні «міцно закріплювати що-небудь у пам'яті» [62, т. 1, с. 695].* Уточнення «особливо для молодиць» відіграє важливу роль у стилістичному використанні саме цього дієслова, адже йдеться про жіночу пам'ять на різні плітки та цікаві розмови.

*Видно було по всьому, що Цвичок **виговорився** у директоровому кабінеті на три роки наперед [СД, с. 60], А я ще, видите, Марійо, тут, а ви вже й дитину **вслонили**, і корову **здоїли**, та й пішла з тим до себе, а відтоді Марія її не виділа, бо й сама затяглася до хати ззагоді... [СД, с. 60] – у словнику Гуцульських говірок слово «вслонити» виступає у значенні «присипляти дитину, заколисувати» [28, с. 173], тобто дитину вклали спати, а корову здоїли.*

*А поки згадають, що таздам слід розмовляти одному по-польськи, а іншому – по-румунськи, тазди, дивися, уже **розтеклися** між хатами, як дим. Чи до жінки, чи до любки... та все одно до жінки... [СД, с. 119] – виділене*

дієслово тут вжито в переносному значенні «розходитися, роз'їжджатися в різні боки, в різних напрямках» [62, т. 8, с. 826]. Можна припустити, що письменниця вжила слово «розтеклися», щоб підкреслити дію за аналогією до фрази «розчинятися в любові», бо газди розтеклися «чи до жінки, чи до любки». *Що вам скажу, Паютко... **Наговорили** ви тут три міхи і двоє бесаг чуда. Лиш не знати, де брехня, а де правда* [СД, с. 132], *Я тоді дитину через Курика **скинула**, шлякби'го був трафив ще в утробі, як він не одному тут життя перебив!* [СД, с. 140] – у значенні «передчасно народжувати; мати викидень» [62, т. 9, с. 262]. *Цього разу німець не влаштовував гулянок на толоці – лиш **відмарширував** у бік Вижниці за критими зеленими тягачами, а черемошнянці взялися до своїх робіт, як раніше* [СД, с. 150] – дія стосується солдата, тому виділене дієслово вжито у значенні «пішов, покрокував». Однак у контексті воно набуває додаткової семантики «пішов назавжди».

2. Предикати, що виявляють неграничне фазове значення:

а) розгортання дії: *Давно чужі люди побудували на місці Йоркової хати цілі хорони, **народили і пошколювали** діточок* [СД, с. 28] – дієслова як одинично виражають семантику розгортання, так і разом, утворюючи ряд дії «**народили-пошколювали**», тобто батьки виростили і дали освіту. *А на ранок зробилася на Дарусиному подвір'ї мало не кузня: Іван **клепає-виправляє-чистить-наждачить** труби* [СД, с. 53], *Іди, стара курво, до хати, **вари** чоловікові кулешу і **тримай** свою дямбу на заперті!* [СД, с. 57], *Ото **наносить** Іван у хату дров мало не під саму стелю, **заповнить** водою всі відра, баняки і діжки, **накаже** Дарусі нічого важкого не робити і нікого дурного не слухати, а лиш одну Марію, – і **поваландається** із своїми дриблами автобусами і дорогами, лиш переказують люди, що зустрічали Івана як не в Яремчі, то в Багні, як не під Вашківцями, то біля Снятина* [СД, с. 63] – поваландається у значенні «піде без діла, буде вештатися» [62, т. 1, с. 283]. *Свят-свят-свят... вони, кумко злотна, голі-голісінькі посеред ночі проти місяця у тепличці **купаються** і не встидаються, що село спить... а вони село наплюжять... і **тирлюються**, певно, у воді... мало їм хати... нема на них*

міліції... люди добрі, хто таке у наш час видів? [СД, с. 70] – вжите дієслово «тирлюються», що означає «стояти, збившись до купи» [62, т. 10, с. 121], підсилює семантику сорому, адже це дієслово в прямому значенні означає «збиватися до купи для відпочинку, водопою тощо (про худобу, звірів і т. ін.)», тобто мова йде про тваринні інстинкти, у нашому контексті – любовні. *Це ж які муки треба витримувати, щоби таке життя жити... чоловіка не знати, навіть місячки на собі не мати, від людей лише дурне чути і не мати ласки ні від кого, хіба що окрім Марії?! Не могли заплакати-заридати, викричатися, засміятися, а бути живою мумією і мати в голові велику, як від кулі, рану і не могли про неї говорити, а лиш думати, думати [СД, с. 76], О, хто не знає, чим для гірської людини є "гора-маре", тому ніколи не перекажеш навіть найточнішими словами і барвами дивну, непередавану суміш її суті, ані її невловного трагізму, як не вловиш ніколи печалі у вічно розгойдуваній вітром смереці на вершині скали. Спочатку повільна, нібито ненавмисно лінива, з усіх боків прошена, а далі — все більш небезпечна і гостра, вона раптово **накриває** тебе з головою, як хвиля. "Гора-маре" **проникає** в людину нечутно — наче смаковита, солодка отрута сну у приспану ласкою жінку, і **скрадається** до невинної душі, як ласиця під коров'ячий дійок, і боляче **ранить**, немов тупий ніж, що входить у тіло надсадно, із тріском шкіри. А потім ця мелодія-злодій **запливає і розливається** в жилах нечутно — так, як тече рідна кров людини. [СД, с. 96-97]* – у мікроконтексті описується мелодія, яка відіграє важливу роль у романі і є протилежністю до запальної «гуцулки». Весільний танець «гора-маре» виступає попередженням долі молодих – Михайла та Матронки. Можна навіть провести паралель між описом танцю та подальшим життям подружжя: «Ні, це не весільний танець – це жорстокий, нелюдський припис всевишніх сил про неможливість вийти за лінію наперед визначеної тобі долі... Ті ритми протискуються порами під саму шкіру навіть у товстошкірого, заходять, як зашпори, як скалки, далеко під серце, а може, скрипка їх заганяє таки в саме серце – і ти вже ніколи добровільно не позбудешся тонкого, майже нечутного стогону мелодії, не витиснеш його із

себе, як серце фурункула, не виблунеш і не витравиш – хіба що вмреш – і лиш тоді скинешся чарів цієї музики, як чарів живого ворожбита. Та навіть перед смертю, кажуть старі діди, декотрим людям вчувається мелодія "гора-маре", бо кажуть, саме з таким розпачливим сумом, такими неквапними кроками – два вліво – два вправо, щоб не сполохати і не розчавити людину раптовістю, – дає про себе знати близька смерть... [СД, с. 98]. Так і сталось в родині Ілащуків: весілля, щасливе подружнє життя, дитина, а потім чорна лінія – зникнення Матронки, викриття «злочину» сім'ї та страшне, трагічне самогубство мами Дарусі. Тому, вжиті дієслова підсилюють семантику один одного, і у висновку – за градацією розкривають тужливість мелодії. *Зарано вони покарані, зарано. Чи гріхи чиї відбувають? Воно то таке... гріх **іде** за людиною із сьомого коліна* [СД, с. 135], *Ще слід за румунами не затерся, а Куриччині дівки у великодні запаски **повбিরалися** та канадськими хустками **поперев'язувалися**, як дружки весільні, та й **понесло** їх з тими фанами перед батька в пекло, несла би їх лиха година*[СД, с. 141], *То неспроста тепер замість румуна мадяри селом **шнурують** та дівок наших **збавляють***[СД, с. 146] – підкреслені дієслова позначають та розгортають дію «вештатися», а також вжиті стилістичні форми підкреслюють статус легковажності та зневажливого ставлення до дівчат.

*...Ви виділи, Михайлюню, вона **хрестилася** і **казала отченаш**, вона **вкривала** Божу Матір, і їй не горіло ні лице, ні совість, і пальці їй не **скрутило!***[СД, с. 163] – маємо розгортання церковного обряду. *Вони **нишпорили** всіма закутками при-садиби, **гриміли** відрами у стайні, **перекидали** дошки в stodoli, час від часу коротко перегукуючись між собою*[СД, с. 175], *Дідушенковий напарник у допит не встрявав, а лиш **сидів** і **слухав**, склавши перед собою руки, як до отченашу, **постукував** пучками пальців та **цмокав** язиком*[СД, с. 179] – виділені дієслова підсилюють семантику основного дієслова «сидів» та додають значенню відтінку «нудитися».

б) тривання дії: *Пливе* солодка Даруся у супроводі собак завжди безлюдною сільською вулицею... [СД, с. 27] – у значенні «повільно, не поспішаючи», *А посеред двору лементувала* дружина колгоспного бригадира Передерія — Ірина, та якось так по-дурному, що встидно було дивитися: букова палиця літала в її руках, як батіг, начебто вона нею мала когось луцювати [СД, с. 54] – у значенні «галасувала, зчиняла гамір» [62, т. 4, с. 475], тобто маємо тут семантику тривалості. *То ви такий тепер хитрий, Петре! – чихвостив* коваля. – *А ви чого не помогли бідній каліці раніше новим і добрим?* [СД, с. 61] – у Великому тлумачному словнику це дієслово у значенні «сварити» [ВТЛ, с. 1603], а отже, розуміємо, що дія тривала. *Ті ритми протискуються* порами під саму шкіру навіть у товстошкірого, заходять, як зашпори, як скалки, далеко під серце, а може, скрипка їх заганяє таки в саме серце — і ти вже ніколи добровільно не позбудешия тонкого, майже нечутного стогону мелодії [СД, с. 98], *Це, діправди, в їхньому селі не диво, коли б вона просто на "ви" казала, як усі інші таздині. А то ж говорить — ніби те "ви" смакує, і пережовує, і розгладжує, і перекочує* між зубами, як солодку афінку чи ожину [СД, с. 100] – виділені дієслова позначають дію «промовляти». Марія Матіос підкреслює шанобливу семантику звертання, порівнявши вимову займенника з смакуванням їжі.

Обійшов Танасій обійстя, підсвічуване побілілим місяцем: відкрита навстіж стайня зяяла темрявою, незвичним холодом і пусткою, лише свині котомошилися в загорожі, клапаючи вухами і півкаючи голодними рилами [СД, с. 107], *...курка розгребе грядку в сусідському городі — а на другому краю села таздині вже вадяться* про цю дурничку [СД, с. 109] – у словнику Гуцульських говірок виділене дієслово розтлумачено як «сваритися» [28, с.32]. *Та від минулої осені, відколи побиті німцем поляки вступилися з тамтого краю, а точніше, від 17 вересня 1939 року, у дзеркально відбитому через ріку Черемошному порядкували* совіти [СД, с. 112] – з усіх значень цього дієслова сюди найбільше підходить семантика «давати вказівки, розпоряджатися, хазяйнувати, командувати, наказувати» [26, т. 7, с. 301].

- **Кількісно-тривалі:**

1. **Предикати, що виявляють ознаки кратності:** *Людина, коли щаслива, – вона гонорова. Інших недобачає. Думає, що Бога за бороду злупала* [СД, с. 135] – у значенні «схопила», дія є мимовільною. *ЧИ ХТО Й СПРАВДІ наврочив, чи позаздрих, чи просто прийшов час гризоти і до цієї хати, хтозна. Але радість для Михайла з Матронкою **урвалася**, як урвалася колись струна на Фіциковій скрипці саме посеред весільної "гуцулки", — нібито й не ночувала тут радість ніколи.* [СД, с. 104] – у значенні «раптово, несподівано припинятися, перериватися (про дію, процес і т. ін.)» [62, т. 10, с. 476]. Символічно Марія Матіос порівнює радість, що перервалася, з обірваною струною посеред весільної «гуцулки», адже цей танець має важливе значення у творі. Те, наскільки запальною буде «гуцулка» на весіллі, таким буде і життя молодят, адже, на її думку, філософія цього танцю поєднує сім'ю сильніше ніж вінчання. Гуцули вірили, що раптовий розрив струн у скрипки – до негараздів у парі, родина буде погано жити. Такий епізод зустрічаємо у романі «Земля» Ольги Кобилянської. Танець, також, стає зародженням гріха у творі, за який буде розплачуватися Даруся, маємо думку старших жінок у творі: «тому винне довге воздержаніє плоті, мовляв, не треба було чекати весілля, а піти до тої, що сама просить і дає, — і не мав би чесний хлоп і його фамілія горя і по сьогодні... А Матронка, зі страху чи з радості заплющивши очі, обхопила шию свого молодого обома тонкими руками, немов дитина тата, і в несамовитому темпі "гуцулки" обвивалися її кольорові стрічки круг Михайла, як зашморг, — аж страшно було, щоб не задушила. Аби то лише на добре, аби на добре... — чи то осудливо, чи співчутливо кивали головами старі жінки і молодиці на лавах попід стінами весільної хати...» [СД, с. 95]. *Дивлюся від горіхів, перед Куриковими ворітьми носяться воєнні люди, як корова перед положінням, а на оборі також воєнні, та все **покрикують**, та **підганяють*** [СД, с. 142], *І напровсяк повиносить трохи Господарки кудась отамо у ліс та **прикопайте**, бо, як треба буде вакуюватися, не встигнете й пушку соли взяти, так може*

бути...[СД, с. 147], *Матронка до Марії — Михайло поза Маріїну стайню, лиш визирне з-поза стіни, мов злодій, і знов сховається, мов злодій.* [СД, с. 158],

2. Предикати, що виявляють ознаки інтенсивності: ...свічка горить-горить та й випалює все, що є довкіл [СД, с. 32], *Але було, клепає-клепає— та й сяде просто посеред подвір'я і дрімбу в губи* [СД, с. 51], *Іван подумав-подумав — та й вернувся до хати* [СД, с. 52], *Іван розказує-розказує тихим голосом, ніби гладить Дарусю по голові, ще й рукою показує* [СД, с. 62], *Думав-думав — і надумав* [СД, с. 71], *Що вже порозказую — то порозказую... І за тебе, Штефане, порозказую, як ти п'яний за чужими молодницями з револьвером гонишся... і як твоя жінка самогонку варить з колгоспного цукру... можеш не сумніватися... Іван усе розкаже...* [СД, с. 80], *Отак, чи дещо инак, побріхували між собою гречні газдині про Михайла з Матронкою після недільної служби Божої, подовго набуваючись під церковними стінами, та вигріваючи гарячими крижками гладенькі прицерковні лавиці, та загриваючи безкостими язиками свої невтомні і чорнонебі від брехонь роти* [СД, с. 102] — у значенні «брехати час від часу» [62, т. 6, с. 627]. Не маючи контексту, це дієслово можна було б віднести до предикатів, що виявляють ознаки кратності, однак, в даному реченні семантику інтенсивності додає прислівник «подовго», тому розуміємо, що дія є тривалою та активною. *Вони майже одночасно поцілують дитинку в голову чи в чоло, мовчки усміхнуться про себе — та й далі сапають-німують* [СД, с. 159] — таке стилістичне вживання дієслів, вказує на те, що дія виконується мовчки, зосереджено, і це в контексті визначає інтенсивність дії.

Отже, можемо зробити висновок, що дієслова зі значенням інтервалу в романі Марії Матіос «Солодка Даруся» розкрито у двох часових напрямках: ширшому — ціла історична доба, зміна політичного процесу, традиційний танець, у значенні цілого життя, вчинок, який несе собою гріх на цілі покоління та вужчому — конкретна дія, процес, момент. У творі це значення виражено як синтетично (*покрикують, вкарбувалася, доспівалася*), так і аналітично (*подумав-подумав, розказує-розказує, сапають-німують*). Всього в

тексті виділено 67 темпоральних дієслів. Їх відсоткове співвідношення детальніше висвітлено на Рис.2.1.

Рис.2.1. *Співвідношення різних груп темпоральних дієслів у мові роману Марії Матіос «Солодка Даруся»*

Семантику інтервалу Марія Матіос вдало підкреслює стилістично підібраними формами слів, часто – діалектними, які паралельно доповнюють значення дії, надаючи їй відтінку гріха, сорому, радості, горя. Письменниця змальовує українську традицію, в основі якої лежить пережитий досвід людини від кінця XIX – до початку XXI століття, розкриває ідею «гріха поколінь», адже всі проблеми сьогодення випливають з минулого, де закорінені основи життя, важелі творення майбутнього.

2.2. Таксис як засіб вираження порядку дії

Якщо інтервал – це проміжок тривання дії, то таксис – порядок дії. Така ідея вирізнення темпорального значення порядку належить російському та американському лінгвістові Р. Якобсону. На основі цієї ідеї «на теоретичному рівні постало два підходи: розуміння таксису через час (у граматиці це морфологічний час) та розуміння таксису як відмінного від морфологічного

часу значення» [3, 258]. Отож дієслова не зведені до поняття граматичної темпоральності, а охоплюють ще такі категорії, як інтервал і таксис. Останню вчені трактують по-різному, і вона є мало дослідженою, тому цю категорію часто асоціюють з відносним часом. У нашій роботі, ми будемо розглядати таксис з погляду семантики і змісту.

О. Барчук виділяє два основних вираження таксису: 1) послідовність подій; 2) паралельність подій. Пропонуємо наступну класифікацію

- **Дієслова зі значенням послідовності подій:**

- 1) **у рамках обмеженого часу:**

а) завершена послідовність: *І тут Параска на диво тихо сіла на лавку під стіною, **вхопила** зі столу і залпом випила горня молока, і вже поволі сказала: – Догралися Курики в політику! Усі догралися [СД, с. 140], ...А ПЕРЕД ЦИМ БУЛО ТАК, що в Черемошине з початком війни **зайшла** ріденька німецька частина і **розквартирувалася** по людях [СД, с. 147] – вжите дієслово «розквартирувалася», що означає «оселятися де-небудь» [62, т. 8, с. 691], підкреслює загарбницькі наміри німецької влади. *Іще ззавидка Михайло **відвів** дитину до куми Марії, **замкнув** браму і хату на колітки, **застав** вікна, **обв'язав** Матрончиною косою лавицю у найдавший від дороги кімнаті, **поклав** її на коліна і **взяв** у руки австрійський ремінь [СД, с. 155], Так і скажеш: **ввірвалися** серед ночі з лісу, **вчинили** у хаті погром, **напудили** зброєю, **пограбували** і **щезли**, як щезники [СД, с. 175];**

б) незавершена послідовність: *...такого резонансу в Черемошнім не було, як у той день, коли Цвичок вів попід руку солодку Дарусю на автостанцію! Жінки **полишали** причинене тісто витікати через діжі, чоловіки **кидали** сокири і вила, діти **тікали** з уроків, коли Іван у вузькому літньому капелюсі із затиканим за крису курячим пір'ям і круглим дзеркальцем, єдиній білій сорочці, штанах-кльош, модних з десять років тому, і довгому, як у оперного диригента, піджакові-фраці, з картатою хустинкою круг ший ішов з Дарусею попід руку сільською вулицею, насвистуючи чи то "гуцулку", чи вальс [СД, с. 66] – події відбуваються в межах доби, на що вказує*

обставина часу «у той день». Виділені дієслова мають висхідну градацію, та змушують реципієнта перебувати в стані очікування чогось особливого, неймовірного. Тобто ось цей ланцюжок подій готує до сприйняття основної дії – Цвичок вів попід руку солодку Дарусю на автостанцію, отож, його об'єднає значення «були вражені, шоковані». *Матронка **утре** біленьким фартушком піт з його чола, **дасть** води **напитися*** [СД, с. 100] – послідовність підкреслює шанобливе ставлення. *Часом після всіх денних робіт, спізна увечері, ішли Михайло з Матронкою в луг, **спускали** ноги з дамби – і **слухали** чи то самих себе, чи прохолодне дихання гір і шумливий неспокій води. **Притуляться** головами – і **мовчать**, лиш **тереблять** одне одному гарячі пальці, та хіба що на мить покладе Матронка голову в чоловікові коліна – і слухають... слухають* [СД, с. 118] – тут також маємо чіткий прислівний конкретизатор часу – увечері. Марія Матіос так тонко підбрала ось цю послідовність подій, що завдяки дієсловам з таким, здавалось би, простим значенням, передала почуття любові, турботи, ласки, не вживаючи прямо цих слів. *Михайло **підводиться** з дамби, **бере** в руки бук – і далі **намотує** дорогу в лузі. Укотре **спускається** до води і зблизька знову **вдивляється** на той бік* [СД, с. 121], *Михайло кілька разів **поторгав** двері, **зазирнув** у незвично прикриті віконницями вікна, неспішними кроками **обперезав** подвір'я: моторошна тиша стояла на завжди гамірній господі ...* [СД, с. 118] – перше значення виділеного дієслова «надягати на кого-небудь пояс або обв'язувати, обвивати когось чим-небудь ніби поясом; підперізувати» [62, т. 5, с. 706], але в контексті воно означає «покрутитися навколо подвір'я».

*Зав'язана білою хустинкою, Матронка **сідала** на ковбчик дров посеред подвір'я, **складала долоні**, як до отченашу, **дивилася** на Михайла, що тесав дошки чи стругав заготовки на столярку, – і тихо **плакала*** [СД, с. 135];

2) у рамках необмеженого часу: *Видиш, дрімби **робиш**, **продаєш**. Трохи **газдуєш*** [СД, с. 64], *Навіть у сатанинські плани вносять корекцію прості люди, що **вірять** у Бога, **говіють** і **постять**, **вчать** дітей послуху і отченашу, **поминають** мертвих і **дбають** про майбутнє своїх дітей* [СД,

с. 78], *Але, дивіться, вони собі файно любляться, ніби вчора побралися, і живуть* тихонько, як миші за лубом [СД, с. 146].

- **Дієслова зі значення паралельності дії:**

Круглий місяць висів над водою і відбивався в густих верболозах, захиналися співом трав'яні коники, крякали і лупали очима голубі і зелені жаби[СД, с. 71], *Місяць тремтів на срібній водяній доріжці між ними, вітер тихо бешкетував у траві – а Іван вів за руку Дарусю, аж поки вода не дісталася їхнього підборіддя*[СД, с. 72], *Він заглядав, як ворона в кістку, зсував з місця каміння і розкидав заготовлене кимось до виносу ріща, подовго цюкав ніколи й ніким не займану прибережну твердь, чи не западеться де, або не зм'якне, — але жодного сліду, що дав би бодай мізерну надію, не знаходив* [СД, с. 110], *Михайло тягнув вогкий тютюн, Матронка сиділа непорушно, стиснувши на грудях у замки долоні* [СД, с. 176].

Отже, категорія таксису в романі Марії Матіос «Солодка Даруся» з погляду семантики позначає події переважно градаційного характеру, тому додатково можуть виражати різні емоційні стани: любові, здивування, розпачу та ін. або розкривають якесь єдине значення, наприклад: нудитися, перевіряти (подвір'я), ходити.

2.3. Іменник як засіб позначення часу

Одним із засобів вираження часової семантики в українській мові є іменник. Науковиця С. Романюк відносить його, разом із прислівником, до засобів «іменної» темпоральності [58, с. 18], які в українській лінгвістиці формують лексико-семантичний час. Іменники, що мають темпоральне значення, можуть називати певний часовий проміжок, або подію, яка має, з одного боку, чітке визначення, а з іншого – виражає різні часові межі, в цьому і полягає складність структурування таких темпоральних іменників. У нашій роботі, аналізуючи іменник як засіб позначення часу, ми звертали увагу на такі параметри, як: абсолютність / відносність, обмеженість / необмеженість. Характер відносності є досить важливим, адже його можна сплутати з

абсолютним виявом. Наприклад, слово «ранок» з першого погляду містить чіткий вияв часу, однак початок тривалості чи кінця тут не чітко виражений. Саме значення слова «частина доби після ночі, початок, перші години дня» [62, т. 8, с. 451] вказує на те, що дія наступила після чогось.

Спираючись на класифікацію О. Бачишиної, яка детально досліджувала функціонування часових іменників на матеріалі української химерної прози, ми пропонуємо поділяти іменники з темпоральною семантикою так:

1. Іменники, що позначають загальні часові поняття: *...тоді хотіла знати усе, ніби хто нашептав, чи попередив про власне **майбутнє*** [СД, с. 23], *Ще ніхто свою **судьбу** не перехитрив...* [СД, с. 65], *краще б ніколи не йти до танцю під цю сумну, як жіноча **доля**...* [СД, с. 98], *чужим сиротам також добра **доля** пасує...* [СД, с. 100] – іменник «**доля**» означає одне і теж відносне поняття в обох випадках – хід подій, напрям життєвого шляху, що ніби не залежить від бажання, волі людини [62, т. 2 с. 360], але в першому випадку іменник «**доля**» тісно пов'язаний з прикметником «жіноча», та формує цілісне поняття «жіноча доля», що вживається як своєрідна метафора – важке життя, пов'язане з виношуванням та народженням дітей, виснажливою фізичною роботою, соціальною нерівністю та стереотипами доби. Це поняття часто розкривали в своїх творах такі письменники, як: Т. Шевченко, О. Кобилянська, Леся Українка та ін. [53], *Тяжкі **часи** настали...* [СД, с. 145], *Так що, Танасію **часи-часами**, а **судьба-судьбою*** [СД, с. 146] – вжиті часові іменники, формують оригінальну авторську приказку, яка висвітлює етнонаціональну мовну картину культурного середовища Буковини. *Що ви думаєте собі, певно, що вона згадала **давнє**, коли таке з нею приключилось..* [СД, с. 197]. Всі виявлені лексеми позначають відносний час.

2. Іменники, що позначають конкретні часові поняття:

а) частини доби та дні тижня: *І має вона відходити тиждень, якби повертатися з того світу...* [СД, с. 11] – часовий іменник показує абсолютний прояв часу. *Заткайся, заткала би тебе лиха година!* [СД, с. 37], *...на їхньому подвір'ї дні проходили приблизно так: Іван клепає дримбу, а Даруся<...>*

дивиться відповіді... [СД, с. 50] – у контексті показують відносний, невизначений час.

б) пори року: *літо* стояло спечне... [СД, с. 10], *Прошуміла вітрами і цвітом довга весна* [34, с., на тім боці вже скоро *рік*, як не поляки [СД, с. 109], *Михайло виходжував Матронку літо, осінь і цілу зиму...* [СД, с. 135] – лексеми на позначення пір року, відтінок абсолютності часу мають лише в останньому прикладі, де вони виступають в значенні великого часового проміжку – 9 місяців, в інших випадках – мають значення відносного часу, на що вказують лексеми поряд – «*літо* стояло», ми не розуміємо чи це початок чи кінець, а також «довга *весна*», де нема точної вказівки на час.

3) іменники, що називають свята, події та явища: ..не обганяють знаючі шофери ані похорон, ані весілля [СД, с. 28], гніздилися двоє гірських сіл з однаковою назвою – Черемошне <...>в один і той же день святкували Різдво і Великдень [СД, с. 111], на тім боці чоловіча коляда оленячим рогом, а з цього боку коляда жіноча схопилась скрипкою... [СД, с. 118], як і раніше, люди робили весілля, храми і хрестини... [СД, с. 139] – свята та події, які пов'язані з українськими обрядами, особливо з гуцульськими. Наприклад, відомо, що жінки та чоловіки колядують, і це навіть зафіксовано в книзі "Звичаї українського народу" від етнографа О. Воропая [17]. А щодо Різдва та Великодня, то це два найголовніші християнські свята. І треба сказати, що храм є неодмінною частиною сільського життя, бо це місце, пов'язане з церквою та святим/святою, на честь якої вона названа.

4) іменники, що позначають певний період життя людини: *Так от сільські дівчата купували - хто таємно, хто відверто*[СД, с. 45] – іменник «*молодиці*», у контексті розуміємо, як «молоду, заміжню жінку» – [62, т. 4, с. 787], *Добре би носила дитинку...* [М, с. 73], *молодий*, що дістава головою мало не до неба, і *молода* – всім своїм легким тілом вона вросла у своє змучене від постійної роботи, гнучке чоловіче тіло.[СД, с. 95] – іменники виступають у значенні «наречені» [62, т. 4, с. 786], тому можемо їх трактувати як період життя людини. *Прийшов хлопець з боку, маленький і швидкий, як*

ящірка, але завжди тихий і мовчазний малюк. [СД, с. 99], *Дурне – не дурне, але так мене **мама-покійниця** вчили...* [СД, с. 104], *І **дитини** їй іще не зробив...* [СД, с. 101], *Дмитро Попович – іще добрісінький **дідок** із опришківським топірцем* [СД, с. 125], *було стільки своєї одежі, що вистачило би на три **дівки – відданиці*** [СД, с. 163] – тут часовий вияв має іменник «**відданиця**», так як це «дівчина шлюбного віку» [62, т. 1, с. 578], на період другої половини двадцятого століття приблизно 16–18 років.

Отож можемо зробити висновок, що темпоральні іменники в романі передають різні часові відношення: називають загальні або конкретні часові поняття, свята, події та явища, різні періоди життя людини. Вони тісно пов'язані з контекстом, бо він, власне, визначає поняття, яке буде мати іменник – абсолютне чи відносне, а також, в контексті формуються нові цілісні поняття, до складу яких входить часовий іменник. Виявлені лексеми на позначення свят та події, тісно пов'язані з українською традицією, зокрема – гуцульською. Всього виділено 63 одиниці темпоральних іменників, їх відсоткове співвідношення детальніше висвітлено на Рис. 2.2

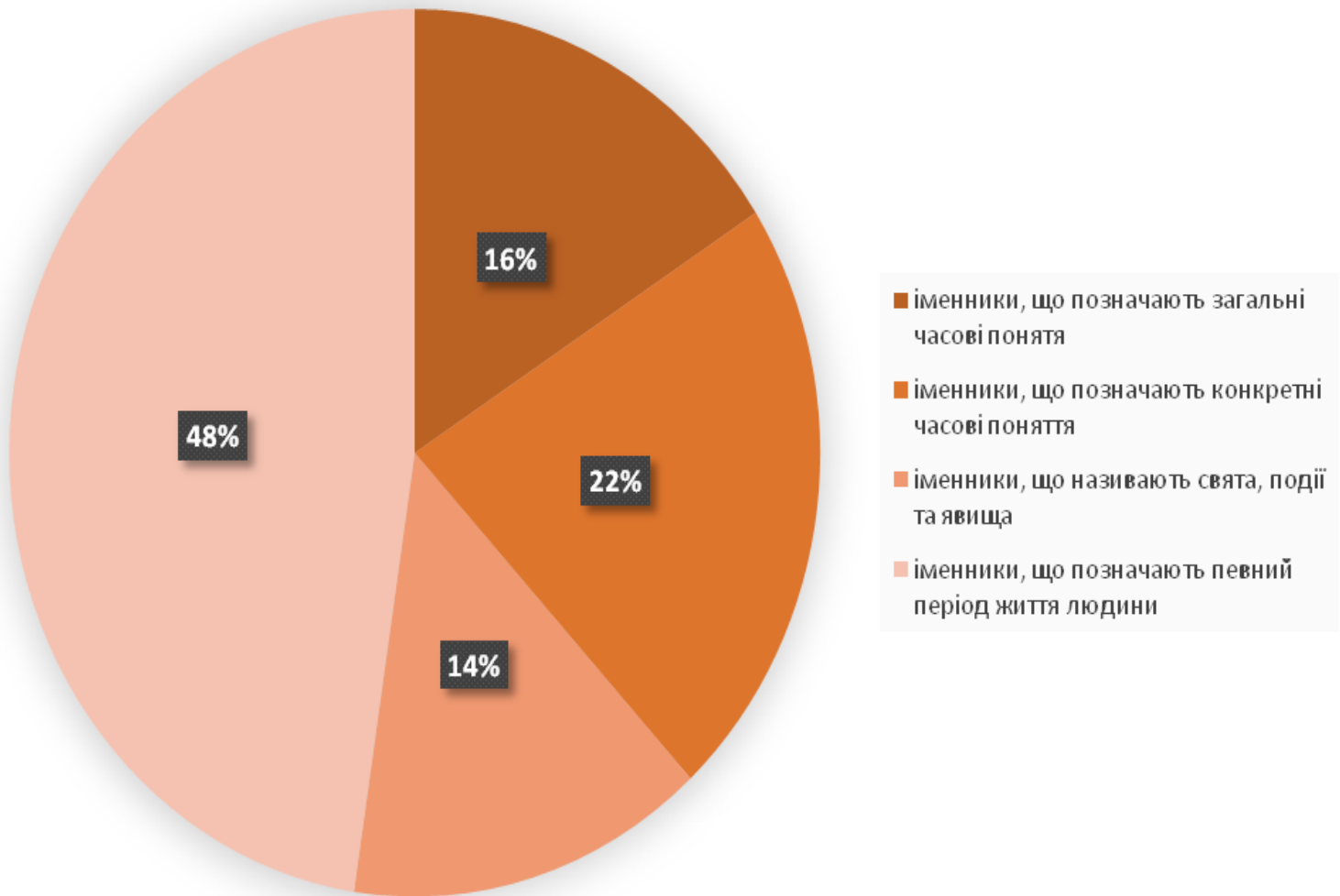

Рис. 2.2. Співвідношення різних груп темпоральних іменників у мові роману Марії Матіос «Солодка Даруся»

Діаграма дає змогу зробити висновок, що іменники, які позначають певний період життя людини (48%), – найчисленніша група серед аналізованих одиниць, зокрема, найчастіше вжито іменник «дитина» – 20 одиниць. Можемо припустити, що таким акцентуванням на цьому періоді життя, Марія Матіос хоче наголосити на важкій долі головної героїні Дарусі, адже всі переломні моменти в її житті стаються з моменту народження і супроводжують все дитинство.

2.4. Основні часові відношення прислівника

Прислівник – досить поширений засіб вираження часової семантики, він є носієм номінативного, лексичного вираження часу, тісно пов'язаний з дією

та її локалізацією на часовій осі. Локативною семантикою в українському мовознавстві цікавилися такі вчені, як: В. С. Головіна [21] та М. І. Степаненко[63]. Прислівники можна поділити на три підгрупи залежно від їх часового вияву. *Перша підгрупа* включає прислівники, які вказують на час відбування дії, процесу або стану. *Друга підгрупа* включає прислівники, які визначають початкову межу часу. *Третя підгрупа* включає прислівники, які визначають кінцеву межу доби. [15, с. 306–307]. Крім цього, виділяємо ще й прислівники способу дії, адже вони також мають темпоральне значення. У нашій роботі опираємось на класифікацію А. В. Габай, яка, на нашу думку, охоплює всі темпоральні межі прислівника. Дослідниця виділяє: 1) прислівники-локалізатори дії; 2) прислівники межі дії; 3) перспективно- та частотно-часові прислівники [18, с. 178]. На основі лексико-семантичного критерію ми розширили, внесли деякі зміни, та пропонуємо наступну класифікацію темпоральних прислівників:

1. Прислівники – локалізатори дії, які позначають:

а) моментальну дію: *І Дарусю зразу перестала боліти голова* [СД, с. 14], *Ось і зараз татовий голос сказав, що йому таки холодно...* [СД, с. 31], *Отож, як тільки після нападів болю щось її зганяло до ліжка, йшла до ріки...* [СД, с. 14]– прислівник «**тільки**» передає свою семантику в складі часового сполучника «**як тільки**», і підкреслює швидке настання наступної дії. Часовий сполучник, зі свого боку, «указує та те, що дія головного речення настає одразу після того, як здійсниться дія підрядного речення» [62, т. 10, с. 139], *Аж тут з цвинтарної брами виходить солодка Даруся...* [СД, с. 35], *слухала Івана – і враз по тілу її пішла дрозж* [СД, с. 74]...*потім нараз озирнеться, чи ніхто не бачив таємної усмішки...* [СД, с. 105] – часовий прислівник «**тут**» вжитий з підсилювальною часткою «**аж**», і в поєднанні вони формують потрібне значення моментальності дії;

б) дію, яка відбувається в межах доби: *Чи то в руки які недобрі дала, чи Варвара вночі вимикала, не мені вам, Марійо, казати, що то за відьма...* [СД, с. 7], *Увечері Славко бушував на подвір'ї і рикав, як бугай...* [СД, с. 10],

*Та то би нічого, якби вродився хлопець. А то дівка...та ще **вдень, пополудня**...* [СД, с. 103]– у контексті значення прислівника «**вдень**» пов’язане з народним повір’ям, про яке йде мова в романі: *...ви кумко, добре знаєте: котра дитина родиться посеред дня, то посеред дня вона й зроблена*[СД, с. 103], і воно виступає як докір, який підсилює ще той факт, що «то дівка», тобто зневажливо, а прислівник «**пополудня**», уточнює час дії, а саме, після дванадцятої години дня [62, т. 7, с. 100], *...одночасно повлягалися спати **ззаполудня**, і нібито за цілий вечір ніхто ні до кого не йшов...* [СД, с. 109], А що, газдику, йдете **сьоговечір** до кобіти? [СД, с. 118], *...в **ополудне**, донесли люди, що в Черемошному змінилася влада...* [СД, с. 122], *...вона нібито **поночі** впала з дамби і пролежала увесь час без пам’яті...* [СД, с. 131], *Якби на неї ззаду **увечір** подивитися – то, може, там самі кишки та нутроці* [СД, с. 132], *...**вранці**, з’ясувавши, що вона несповна розуму, відпустили під чесне слово родичам* [СД, с. 150], ***Іще заввидка** Михайло відвів дитину до куми...* [СД, с. 155] – прислівники «**іще**» та «**заввидка**» підсилюють семантику одне одного, зокрема, «**іще**» вказує на те, що дія почалась до моменту настання, безпосередньо, основної дії. У словнику Буковинських говорів [61, с.125], слово «заввидка» подано як незмінне до слова «завидна», що означає час, коли починає світати [62, т. 3, с. 47], *Михайло раніше не думав чому тоді **вдосвіта** Лупул постукав у їхнє вікно...* [СД, с. 156], *Михайло **допізна** ходив лугом...* [СД, с. 160], *Ти казав, що це трапилося по **опівночі**, а один чоловік бачив, що шиби у тебе вилітали перед **досвідком**...* [СД, с. 178], *Хрестіться, дітво, **рано** і **увечір** хрестіться, та просіть Бога, аби вас обминула така тяжка судьба* [СД, с. 194] – «**рано**» та «**увечір**» у контексті можна трактувати як ранішню та вечірню молитву, де прямий наказ «хрестіться», пов’язаний з тим, що діти часто нехтували молитвою зранку, тому старші люди на цьому часто наголошували, зокрема, Н. Лицур, яка досліджувала культурно-релігійне виховання в родинах Галичини, у своїй праці вказує: «Обов’язковість молитви(ранкової та вечірньої) можна трактувати як організаційну складову

виховного процесу...християнський компонент був домінуючим у вихованні...» [43, с. 124];

в) дію, обмежену частиною року: *І лілії, і оцю ружу сама принесла навесні* [СД, с. 7], *Даруся роздавала по селу квіти, бо так багато їх викопала восени* [СД, с. 8], *А Маріїне повидло Даруся їсть узимі. Бере хліб або кулешу, мисочку повидла, горнятко окропу – і їсть собі хоч до полудня, а хоч до вечері, а хоч і серед ночі* [СД, с. 24] – прислівник «**узимі**» в контексті тісто пов'язаний з іменником «повидло». Розуміємо, що це поширена заготівля на зиму, тобто те, що зроблено заздалегідь, наперед [62, т. 3, с. 89], і процес має направлення на конкретний час, бо продукт заготівлі буде використаний саме взимку, адже це період, коли нема можливості споживати свіжі фрукти. На Буковині така підготовка до зими – важливий процес осіннього циклу робіт. У наступних прикладах: *...заночував на автостанціях у озвіницях, улітку – в придорожних оборогах* [СД, с. 45], *Понеділок, таздику, тяжкий день. Хоч узимі, хоч уліті* [СД, с. 46], *... не було видно як взимі, так вліті голопузих, але в незмінних ярмулках господаревих синів – трійнят* [СД, с. 123] – спостерігаємо вживання прислівників у двох різних значеннях: у першому – як конкретна пора року, а в другому прислівники «**узимі – уліті**» набувають додаткової семантики часового інтервалу – рік. Пов'язана вона з тим, що давні слов'яни ділили рік на дві частини: зиму та літо. Така традиція частково збереглася, і в західноукраїнських селах часто можна почути від старших людей влітку, що вже скоро зима.

г) дію, без конкретної вказівки на час: *Тоді хотіла знати усе, ніби хто нашептав, чи попередив про власне майбутнє* [СД, с. 23], *...тогочас якась сила підняла Дарусю...* [СД, с. 34], *невдовзі двері директорового кабінету іще раз відчинилися...* [СД, с. 58], *Розказують старі люди, що укріплення <...> довго насипали і вирівнювали місце між скалою і дамбою, де нині гнуться під вітром кущі і пасеться громадська худоба* [СД, с. 113] – прислівник «**нині**» частіше використовується з семантичним значенням «сьогодні», однак у цьому контексті, він протиставляється прикметнику «старі», що дає вказівку

на минулий час, відповідно, прислівник «**нині**» немає конкретної вказівки на час дії та виступає у значенні «тепер, у наш час» [62, т. 5, с. 414]

г) дію, яка відбулася в минулому: *...то було якраз **тоді**, коли сніг зійшов, а морози іще не попустили...* [СД, с. 8] – прислівник «**тоді**» вжитий у значенні співвідносного слова до сполучника «коли» в підрядному реченні умови, де ця умова дає зрозуміти, що дія відбувається приблизно навесні бо «сніг зійшов, а морози іще не попустили» [62, т. 10, с. 171], *Даруся плаче, бо **давно** не була в тата* [СД, с. 25], *Ніхто не знав, та й не допитував ніколи, Іванового прізвища, лише **відколи** світ та сонце люди і діти в Черемош нім призивішувалися йому Цвичком...* [СД, с. 43], ***Колись-то**, розказують старі люди, у першу війну йшло цим селом ціле кінне військо...* [СД, с. 56], *Щось там не так...ой не так, як у тамтешніх людей **раніше*** [СД, с. 117], Навпроти дзвіниці ще **донедавна** містилася румунська жандармерія [СД, с. 129], *...казали **оногде** старі люде: не можна так сильно любитися...* [СД, с. 134] – маємо досить застарілий діалектний прислівник «**оногде**», в значенні «недавно» [СД, т. 5, с. 698], *Матронко, казала мені **колись** покійниця мама: не можна наперед плазувати, бо ти кличеш біду до себе...* [СД, с. 137], *А Калинячка, покійниця **тогди** і мене на то дурне підбивала* [СД, с. 196].

2. Межові прислівники:

а) ті, які вказують на початок дії: *...до сина **відтоді** так і прилипло прізвисько «баран»* [СД, с. 9], *Маріїн син Славко **якось-то** напився так, що виніс із стайні підсвинка* [19, с. 10], *І тоді тато чи не **вперше** погладив Дарусю по голові* [СД, с. 20], ***Раз** навіть Марію не впізнала, коли та поклала на лавку коло неї мисочку з кількома яйцями* [СД, с. 26], ***Якось** серед ночі силою пробувала говорити* [СД, с. 35], *...вже вечоріє, а я **зроду** боялася цвинтарів, іду борзенько, під ноги дивлюся, «отченаш» напровсяк кажу* [СД, с. 34] – цікаво вжито прислівник «**зроду**», у контексті він виступає в значенні «змалку». Цілком ймовірно, що пов'язаний з християнською традицією – молитися біля цвинтаря, бо це захист від ворожок і чародіїв, які використовували кладовище для своїх ритуалів, а дітей змалку навчали

остерігатися цього. У наступному прикладі: *Марійо, скажу вам одно: як нема щастя змалку...* [СД, с. 38], *Ні, ти мене спершу вислухай до кінця...* [СД, с. 64] – прислівник «змалку» є частиною народної мудрості, яка в тексті подана в скороченому варіанті: «Як нема щастя змалку, то й не буде до останку». Часто використовується в творах художньої літератури та серед старших людей, зокрема на Західній Україні;

б) ті, які визначають дію стосовно її кінця: *Даруся сидить на теплій, **іще** майже літній землі, гладить веселі голівки айстр...* [СД, с. 8], *Даруся дуже добре **дотепер** пам'ятає, як тато згодом пояснював їй...* [СД, с. 23], *...оте її «тату» **все іще** вібривало в кронах...* [СД, с. 33] – прислівники «**все**» та «**іще**» взаємодіють між собою та іншими лексемами в контексті, внаслідок цього, їх значення «до цього часу» [62, т. 1, с. 762], набуває відтінку сподівання, надії. *Та **напоследок** щось тобі скажу...* [СД, с. 65], *Столярка струхлявіє **скоро**...* [СД, с. 121], *Я добре чую на собі й **потеперраховані** Флорескулом буки...* [СД, с. 127];

в) ті, що позначають час, упродовж якого дія відбувається: *...а я тут **трохи** посиджу коло солодкої Дарусі та й собі піду до свого дурного* [СД, с. 13], *Ось і **тепер** стоїть Даруся у холодній купелі осені...* [СД, с. 15], *Даруся **ЗАВЖДИ** збиралася до тата з самого ранечку...* [СД, с. 25] – слово «**ЗАВЖДИ**» в реченні Марія Матіос виділяє шрифтом, тим самим підсилює і так конкретизовану семантику – «постійно» [62, т. 3, с. 44], *Лиш **ніколи** при ньому не плаче* [СД, с. 26], *вона **відразу** сідає на землю, у високу некошену траву біля самісінького татового порога...* [СД, с. 29], *Можна було видіти польських панів з того боку, **завсігди** виквасованих, як до шлюбу* [СД, с. 127] – прислівник «**завсігди**» – застарілий розмовний прислівник в значенні «завжди». «Словник буковинських говорів» фіксує вживання цієї розмовної форми в Кіцманському, Заставнівському, Сокирянському, Глибоцькому районі, тобто вона є досить поширеною на Буковині [61, с. 126].

3. Перспективно-часові прислівники: *Даруся, зів'яла, геть зовсім безсила, змарніла, як дитинка, мовчки давала себе обертати, а **потім***

сїдала... [СД, с. 11]. У двох наступних реченнях: *Завтра-позавтра* тут будуть совіти [СД, с. 122], *Завтра* знайдуть другі газди – і все одно позабирають добро... [СД, с. 144] – прислівники «завтра-позавтра» та «завтра» виражають однаково абстрактне значення – «невдовзі», «найближчим часом» [62, т. 3, с. 62].

4. Прислівники, що вказують на повторюваність та частоту дії:

а) з конкретною вказівкою на час: *Іван звітував щодня* про зроблене і рахував дні до закінчення своїх пекельних мук [СД, с. 83], *...щонеділі* рівненько штрунькала до церкви... [СД, с. 102] – прислівник «щонеділі» в цьому контексті пов'язаний з літургією, яка проводиться у «святий» день Воскресіння Христа – неділю. А дієслово «штрунькала» визначає принципи християнського виховання – не пропускати та змалку відвідувати Службу Божу. *Начальник жандармерії зітхнув удруге*... [СД, с. 109], *Видиш, ти щодень* ходиш у доброських свинських постоях [СД, с. 126], *... вона щосуботи* увечері заливає посеред хати велику дерев'яну балію гарячою і запашною від трав водою... [СД, с. 156] – тут також спостерігаємо зв'язок із народною традицією. Щосуботи, після важкої роботи, купатися та одягатися в чисте. Така традиція досі побутує, особливо в селах;

б) з абстрактною вказівкою на час:

- Повна абстрактність: *Люди в селі часом* роблять таке, що навіть Даруся хапається за голову... [СД, с. 9], *На листок – жмутик непареної вовни і знову* зав'язувала біленькою хусточкою [СД, с. 11], *Ади, солодка Дарусязнов* купатися йде [СД, с. 14], *...люблять посмішкуватися з іншого, то й* призвішкуються. *А воно не завжди* відзлوبيбуває. *І не завжди* правда [СД, с. 23], *...коли-не-коли* відривається від хреста... [СД, с. 32], *Дарусі лиш тут* розв'язуються уста. *Іноді* вона думає, що й сама знає про це [СД, с. 33], *...вона боялася ходити до тата часто*... [СД, с. 36], *І щоразу* вона думала, що то, може, прийшла її пора... [СД, с. 37], *Зрідка* Іван приставав жити до котроїсь молодиці [СД, с. 46], *...спльовував раз по раз* під ноги [СД, с. 49], *Та Іван частенько* завертав Маріїні попоїдки [СД, с. 51], *Іноді* – хоч і зрідка –

вона могла навіть усміхатися [СД, с. 75] – прислівник «зрідка», разом із часткою «хоч», підсилює значення попереднього «іноді», а саме, «час від часу; деколи» [62, т. 4, с. 32], ...ці злі і недобрі люди, яких судьба нещасного, **подеколи** займала гостріше ніж своя, власна [СД, с. 76], Село **вкотре** здивовано подивилось в бік їхньої з Михайлом хати... [СД, с. 102], один маєтний газда **нерідко** брав собі за союзника злидоту, аби лиш мати на селі більший вплив... [СД, с. 150], ...черемошнянські погоничі та пастухи завернули худобу назад, **укотре** шляхтуючи війну, німця і свою судьбу [СД, с. 76];

- Часткова абстрактність: Вона стала на коліна, ударила чолом **раз-другий** до льоду – і тихо заскавучала: лід був твердий і не піддавався [СД, с. 14], І нащо село **роками** сміється з нещасної Дарусі [СД, с. 17]?, ... і так **годинами** чи то стоїть, чи сидить у живій землі [СД, с. 17], Але якби вона отак пролежала в холодній землі **роки**, як тато, мусила би шукати тепла [СД, с. 31], Та минав **день-другий** – Іван знову клепає дрімби... [СД, с. 51], Отож, коли був у селі, Іван чи не **щодня** сідав з дрімбою на порозі [СД, с. 51], Вам, Варварко, не встидно **ночами** до кума Петра ходити? [СД, с. 70], Матронка **тижнями** незрушно лежала і дивилася в стелю... [СД, с. 156] – прислівники цієї підгрупи виражають часткову абстрактність, адже маємо обмеження часового проміжку. Наприклад, прислівники «ночами», «роками», «годинами» формально обмежуються ніччю, роком, годиною, хоч і не мають визначеної часової вказівки.

5. Прислівники, семантика часу яких пов'язана зі способом дії:

а) позначають пришвидшену дію: **Метушливо** шукає довкола, потім б'є себе долонею в чоло, скидає із плечей потерту половинку ліжника і накриває нею нижній краєчок могилки... [СД, с. 31], ...шепче **швидко**, ніби боїться, що хтось почує її страшну мову [СД, с. 32], ...іду **борзенько**, під ноги дивлюся... [СД, с. 34], Кажіть **скоренько**, що хочете з мене [СД, с. 40], Іван в одних підштаниках **кулею** вилетів... [СД, с. 54] – прислівник «кулею» утворений внаслідок адвербалізації – переходу іменника в прислівник, в контексті

набуває значення «швидко», «моментально», ...*Матронка похاپливо пакувала речі до вивозу* [СД, с. 183];

б) позначають сповільнену дію: *Даруся ліниво розплющує очі, підводиться із землі і аж тоді роззирається довкіл...* [СД, с. 30] – прислівник «**ліниво**», який утворився від прикметника, за допомогою суфікса –о, у контексті має значення «нешвидко, поволі» [62, т. 4, с. 516], його значення підсилює частка «аж», і прислівник «**тоді**», який має значення «одразу після якої-небудь дії» [62, т. 10, с. 171], ...*в автобусі поволі тихне, як при покійникові...* [СД, с. 41], *Очевидно, він думав, але думав повільно* [СД, с. 78], ...*потрохи перейшла Матронці слабість* [СД, с. 159];

в) позначають час виконання дії, або одночасність: *Марія довго дивилася, як Даруся із заплющеними очима хилиться з боку на бік* [СД, с. 13], *Навіки слава Богу! – одночасно відповіли гостеві з-поза паркана* [СД, с. 21], *Даруся повільно прикладає вухо до землі – але за якусь мить раптово схоплюється* [СД, с. 31], *Заходить у воду чи в землю ненадовго – лиш доти, поки вогось не покидає тім'я* [СД, с. 31], ...*обнімає хрест і знов надовго приростає до нього* [СД, с. 31], *А на завтра в село в'їхала німецька частина і без особливих церемоній наказала людям негайно готуватися до евакуації...* [СД, с. 164].

Отже, прислівник – засіб вираження часової семантики передає різні темпоральні значення: локалізує дію на часовій осі, позначає її межі, частотність та перспективу, пов'язується зі способом виконання дії. Особливості функціонування прислівників із темпоральним значенням у романі виявляються в тому, що слова, які окреслюють тривання дії, в контексті набувають нових семантичних відтінків, при взаємодії з іншими членами речення, та часто нерозривно пов'язані з дією не лише в межах речення, а й на рівні буковинської та загальнонаціональної української традиції. Виявлено зв'язок з такими традиційними, зокрема, християнськими процесами, як: народження дитини, ранішня та вечірня молитва, недільна Служба Божа, купання в суботу, підготовка заготівель на зиму. Всього виділено 274 одиниці

часових прислівників, їх відсоткове співвідношення детальніше висвітлено на Рис.2.3.

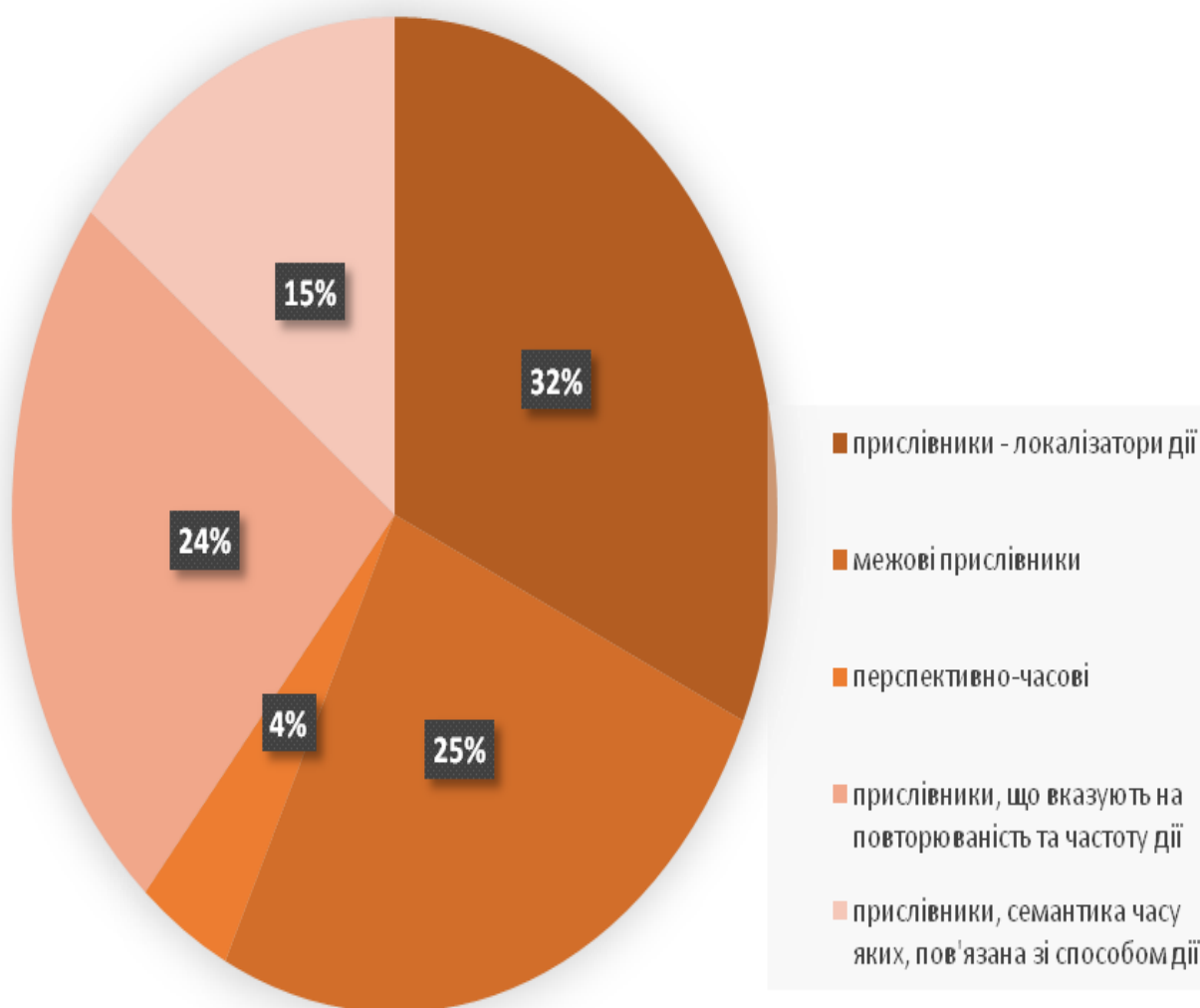

Рис.2.3. Співвідношення різних груп прислівників у мові роману Марії Матіос «Солодка Даруся»

Прислівники-локалізатори дії – найчисленніша група, серед аналізованих прислівників (32%), на цій підставі можемо зробити висновок, що локалізація дії на часовій осі – одна з найголовніших ознак темпоральних прислівників.

2.5. Авторська інтерпретація понять «життя» та «смерть»

Проблеми життя та смерті є вічними питаннями філософії вже багато століть. Вони є досить дискусійними, адже людство в різні часи, ставилось до цього по-різному. Кожна нація має свій індивідуальний погляд на ці питання.

На сучасному етапі проблема національної ідентифікації українців, постає особливо гостро: постійні утиски, нехтування мовою, несприйняття себе як автономного етносу – зводить нанівець всі ті правила та установки, які так важко виборювали наші предки. Важливу роль в процесі відродження всього українського, відіграє письменниця Марія Матіос, яку сміливо можна називати народною. Її твір «Солодка Даруся», який є об'єктом нашого дослідження – зразок не лише правдивої історії життя українців за різних політичних режимів, а й роман-застереження, в якому кожна людина, не зважаючи на режим і час, пов'язана тонкою ниткою, де гріх однієї стає гріхом спільним.

«Драма на три життя» – саме так назвала свій роман Марія Матіос, і не випадково, адже вона об'єднала часові площини, та показала повну картину безпощадності поля бою історії та людського життя в ньому. Людське життя – це те, що справді цікавило авторку, тому під час дослідження було виявлено чимало авторських інтерпретацій часових понять «життя» та «смерть». Варто зазначити, що вони вкладені в мову героїв роману, зокрема, старших, і це дуже чітко репрезентує український менталітет: старші люди – носії народної мудрості, в яких закодовано весь той безцінний досвід предків.

Маємо такі інтерпретації часового поняття «життя»:

- 1) «*Життя*, мабуть, як і люди, – мстиве за радість.» [СД, с. 82];
- 2) «На добре, газдиньки, бо скільки того *життя*? Кавальчик?» [СД, с. 95];
- 3) «*Життя* – штука довга.» [СД, с. 130];
- 4) «Людина, поки на землі, мусить страждати. А на небесах буде тішитися...» [СД, с. 134];

5) «...ніхто не відміняв робітній людині догляду за худобою, сінокосу, лісоповалу, народження дітей, і поховання небіжчиків...» [СД, с. 150];

6) «**Життя** – то трояка ружа, казала колись моя свекруха <...>ти думаєш, що ружа рожевий колір має. А воно ні. На то вона трояка ся називає. Так і життя. То чорне тобі покажеться, то жовте, а там, дивися, загориться червоним» [СД, с. 197–198].

Як бачимо, Марія Матіос висвітлює життя з різних його сторін: воно коротке, якщо жити в радість для себе, довге, коли прийшла біда, для робітної людини – просте, одноманітне та за чітким планом: тяжка праця, народження дітей, «поховання небіжчиків». Поняття «трояка ружа» взагалі є унікальним і дуже символічним, адже це авторська ідея, на якій побудований увесь твір. Цікаво, що письменниця подає зовсім нове бачення життя. Вона не ділить його на типову білу та чорну смугу, а дає своє філософське узагальнення, яке можна трактувати по-різному: чорним кольором ружі можуть бути всі труднощі, які траплятимуться на життєвому шляху, жовтим – надія на краще, червоним для когось є любов, а для когось шанс на щасливе життя.

Наявні в романі також інтерпретації часового поняття «**смерть**»:

1) «...як зникає дух – тоді за вмерлою людиною тужили все менше і менше, поки не перестаєш тужити зовсім» [СД, с. 32];

2) «як збрешеш – тут тобі й **смерть** настане!» [СД, с. 56];

3) «...неквапними кроками – два вліво – два вправо, щоб не сполохати і не розчавити людину раптовістю, дає про себе знати близька **смерть**...» [СД, с. 99];

4) «Біду не треба кликати. Біда давно навкруг нас. Лиш вона така, як **смерть** – невидима» [СД, с. 127].

Смерть в романі постає тихою, підступною, але водночас справедливою. Кожен гріх несе за собою відплату. Письменниця посилається на Святе Письмо, зокрема, коли говорить про дух вмерлої людини. Як знаємо, він покидає тіло повністю на сороковий день, саме тому рідні починають тужити все менше і менше, бо спокійні, що душа вже з Богом. Роман Марії Матіос

«Солодка Даруся» справді можна трактувати як роман-застереження, картину гіркої народної правди, в якій час – інструмент чесності, закодоване бачення світу, а образ троякої ружі – не просто одвічний український символ, а ціла панорама життя людини.

Висновки до розділу 2

Здійснений аналіз дає змогу дійти наступного висновку:

1) у підрозділі 2.1. *Дієслова з семантикою інтервалу* здійснено класифікацію дієслова як центрального елемента у вираженні часо-просторових відношень. Обґрунтовано особливості вживання різних стилістичних форм дієслова, які підкреслюють значення дії, надаючи їй відтінку гріха, сорому, радості, горя;

1) у підрозділі 2.2. *Таксис як засіб вираження порядку дії* здійснено класифікацію дієслів з погляду семантики та змісту. Виявлено тенденцію до градаційного характеру вираження дії;

1) у підрозділі 2.3. *Іменник як засіб позначення часу* та 2.4. *Основні часові відношення прислівника* здійснено класифікацію іменників та прислівників як основних лексико-семантичних засобів вираження часу, обґрунтовано особливості їх вживання, а саме, зв'язок з українською традицією. Виявлено співвідношення функціонування різних груп іменників та прислівників у романі;

4) у підрозділі 2.5. *Авторські інтерпретації понять «життя» та «смерть»* проаналізовано особливості трактування понять письменницею.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ВИВЧЕННЯ МОВНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ЧАСУ В РОМАНІ МАРІЇ МАТІОС «СОЛОДКА ДАРУСЯ» В ЗЗСО

3.1 Типологізація мовних засобів вираження часу як сучасного засобу формування граматичної компетентності учнів 5-11 класів

На сучасному етапі науково-технічного процесу, шкільна освіта, як і кожна ланка освітнього процесу, вимагає неабиякого розвитку особистості вчителя. Велика кількість матеріалу вимагає інформаційних технологій, тому фізичні рукописи відходять в минуле. Просто розміщена у підручнику інформація надто одноманітна для школярів, і її мало, щоб зацікавити та звернути на себе увагу учнів. Саме тому, нова система освіти в Україні потребує суттєвих змін у підході до навчання, оновлення змісту та методики навчання. За період навчання, учні мають засвоїти ряд компетентностей, однією із компонентів комунікативної компетенції є лінгвістична компетенція, а саме граматична[54].

Граматична компетентність складається з граматичних знань та граматичних навичок. Тому, для формування комунікативних умінь учням необхідно оволодіти цими навичками. Наявність різноманітних підходів і методів навчання на уроках часто викликають плутанину серед вчителів у пошуку найкращого та найбільш ефективного підходу. Згадані проблеми та практична необхідність їх вирішення визначила вибір теми нашого дослідження. Її актуальність зумовлена важливістю проблеми, її нерозробленістю, а також необхідністю творення та впровадження ефективної методики навчання учнів.

Науковці (О. Горошкіна [24], С. Караман [35], О. Кучерук [40], М. Пентилюк [54]) вважають, що ефективність навчання української мови

багато в чому залежить від правильного, умотивовано підібраного дидактичного інструментарію, зокрема й методів та засобів навчання.

Тема мовних засобів вираження часу не є особливо дослідженою в контексті шкільної практики. Як вже згадувалося, центральним елементом у вираженні часових відношень є дієслово. Методику вивчення дієслова в школі, досліджують такі вчені, як: М. Вашуленко, М. Наумчук, М. Захарійчук.

Учні починають вивчати частини мови ще в початкових класах, і вчать усвідомлювати, що кожне слово є назвою предмета, ознаки чи дії. У темпоральному контексті учні найобширніше знайомляться з дієсловом, а саме – морфологічним часом, вираженим формами теперішнього, минулого та майбутнього.

Іменник як конкретизатор часової семантики дієслова в школі окремо не розглядають, прислівник – частково, вивчаючи розряди за значенням, зокрема, часу, саме прислівник є найбільш поширеним засобом вираження часової семантики, носієм номінативного, лексичного вираження часу, тісно пов'язаний з дією та її локалізацією на часовій осі.

Використання мовних засобів вираження часу на уроках української мови дозволяє відійти від традиційних форм навчання і зробити процес цікавішим, долає монотонне навчання в процесі формування граматичної компетентності.

Отже, можна виділити значні переваги над традиційними методами:

- учні більше виконують пошукової роботи;
- підвищуються аналітичні та дослідницькі навички шляхом пошуку, відбору та аналізу інформації;
- зростає творчий потенціал учнів, оскільки з'являється свобода у виборі способу подачі власної інформації;
- дозволяє учням одночасно працювати над одним документом, створювати спільні проекти.

Творчість Марії Матіос цікава не тільки для літературознавців, але й для лінгвістів. Мова, яку вона використовує, дуже самотутня, а її словниковий

потенціал –вражаючий. Матеріали її творів можуть бути корисними для дослідження багатьох явищ в українській мові, особливо, варта уваги фразеологія та діалектні слова, різноманітні синтаксичні конструкції.

На відміну від мовного аспекту, літературну творчість Марії Матіос активно вивчають у школі на уроках літератури рідного краю. У нашій роботі нас цікавить індивідуальний стиль Марії Матіос як феномену, письменниці, творчість якої стала знаковою, зокрема, у висвітленні історії Буковини. Досліджуючи засоби вираження часу в романі, ми не могли оминати її суб'єктивне бачення часу, оскільки для нас важливо комплексно підійти до дослідження.

Роман Марії Матіос «Солодка Даруся» критики називають «трагедією, що показує характер ХХ століття», він охоплює «три життя», не дає однозначних відповідей: ні персонажів, ні подій, ні розв'язок. У ньому не виділено абсолютно позитивних чи негативних героїв, але під час читання він викликає глибокі емоції. Авторка чітко вирізняє окремі відрізки часу, на яких акцентує увагу, а також розкриває ідею «гріха поколінь», засновану на тому, що проблеми сьогодення походять з минулого, де закорінені основи життя, що впливають на майбутнє. Друга світова. Німці, румуни, радяни. Терор. Збройний опір вояків УПА. З такою кількістю історичних фактів, цей роман можна залучати ще й на уроках історії України, відібравши цитати, де є опис важливих для історії подій.

Однією з головних характеристик вираження часу в тексті є так звані, часові маркери. Марія Матіос активно вживає різні способи позначення часу, включаючи час доби («рано», «вечір»), день доби («понеділок», «субота») і слова, що вказують час доби. («Весна», «Осінь»), та роки («1933», «1947»). Ці позначення часу не тільки дозволяють учням орієнтуватися в подіях, а й передають атмосферу часу та місця, де відбувається дія.

У тексті також часто можна зустріти часові сполучники та порівняння, щоб підкреслити швидкість чи повільність подій. Наприклад, «*рік промайнув, як тиждень*» або «*час тягнувся, як в'яз*». Часто трапляються дієслова, що

вказують на певну дію, але завдяки значенню форми ми отримуємо вказівку на інтенсивність дії: *Вони майже одночасно поцілюють дитинку в голову чи в чоло, мовчки усміхнуться про себе — та й далі сапають-німують* [СД, с. 159].

У романі можна зустріти нецензурну лексику, але вона не зменшує мовного багатства твору, а навпаки, виконує стилістично-виразну функцію. Учням буде цікаво побачити саме українську «лайку», розширити свій словниковий запас.

Отже, матеріали дипломної роботи можуть бути корисними для вивчення роману «Марії Матіос» в ЗЗСО на уроках української мови та літератури, як з лінгвістичного погляду так і з літературного.

3.2 Порядок підбору матеріалу з використанням мовних засобів вираження часу на уроках української мови

Базою для дослідження використання мовних засобів вираження часу є навчальна програма з української мови та літератури (5-11 клас, рівень стандарту), затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 №804, а також календарно-тематичне планування на 2023–2024 рік [56].

Розпочнімо наш аналіз з уроків української мови. Велика тема, у межах якої можна використати матеріали дипломної роботи в 5-му, 6-му, 10-му класі – це Лексикологія. Вивчення цього розділу мовознавства в 5-му класі має більше ознайомлювальну мету, тому не варто там переобтяжувати школярів додатковою інформацією. У 6-му та 10-му класі це буде більше доречно. Учнів можна ознайомити з діалектною лексикою, показати весь колорит мови Матіос. Тут можна використати індивідуальні завдання для пошуку діалектизмів різних груп, або, наприклад, поділити по групах діалектизми на позначення одягу (*сардаки, кептарі, коци, кептарик-безрукавка, джерги*), побуту, природи та інше. Багато в тексті є полонізмів та румунізмів, їх теж можна залучити. Поставити класу запитання, щоб з'ясувати які екстралінгвістичні чинники вплинули на таку їхню кількість в гуцульській говірці.

Наступна тема – Фразеологія. Вивчення її розпочинається ще у початковій школі, що очевидно, оскільки це поступовий, тривалий процес. Учні повинні ознайомитися не тільки зі значенням фразеологізмів, а й джерелами їх походження, стилістичною диференціацією, сферою вживання, усвідомити умови їх використання в мовленнєвій діяльності. Системне вивчення фразеології здійснюється в 5-му й 6-му класі та передбачає поглиблення та систематизацію знань здобутих у початкових класах. Учням 6-8 класів, коли вони вже вивчають морфологію, стає все зрозуміліше про синтаксичні конструкції, оскільки саме на синтаксичному рівні всі мовні одиниці виконують свої функції й мають певні граматичні особливості. На цьому етапі, коли учні вже мають певний рівень знань про синтаксичну будову мови, вони краще розуміють синтаксичні функції частин мови, а також дізнаються про умови переходу однієї частини мови в іншу. В 9-11 класі йде поступове ускладнення та поглиблене вивчення цих тем. Фразеологізми також є втіленням авторської ідеї, вони віддзеркалюють риси мовної індивідуальності Марії Матіос. Можна запропонувати вправу, де учням потрібно з уривку тексту висвітленого на презентації, знайти фразеологізми та визначити їх функції в тексті, з'ясувати яку роль в них відіграє час.

Наступна тема в якій можна залучити матеріали нашого дослідження, – Діалектні та застарілі слова, їх стилістичні функції. Цю тему вивчають в 10 класі. Основною метою уроків є дати учням поняття про діалект, з'ясувати їх роль та семантико-стилістичні функції, поглиблювати комунікативні здібності через збагачення мовлення, розвивати дослідницькі навички. Так, наприклад, учням буде цікаво пояснити що в такому контексті: *Понеділок, газдику, тяжкий день. Хоч узимі, хоч улімі* [СД, с. 46], ... не було видно як *взимі, так влімі* голопузих, але в незмінних ярмулках господаревих синів – *трійнят* [СД, с. 123] – спостерігаємо вживання прислівників у двох різних значеннях: у першому – як конкретна пора року, а в другому прислівники «*узимі – уліті*» набувають додаткової семантики часового інтервалу – рік. Пов'язана вона з тим, що давні слов'яни ділили рік на дві частини: зиму та літо. Така традиція

частково збереглася, і в західноукраїнських селах часто можна почути від старших людей влітку, що вже скоро зима. Можна також запропонувати завдання: знайти в тексті діалектизми одиниць виміру, часу доби, пори року. Або ж назвати фотозображення використовуючи лише діалектизми на позначення часу, ще одним варіантом вправи може бути вибірково-розподільний диктант.

Для нашого дослідження важливою є самореалізація школяра в суспільстві, здатність приймати рішення, творчо підходити до вирішення завдань. Вивчення мови проходить за лінійним принципом, але велика увага надається саме зв'язкам з іншими предметами, у нашій роботі це українська література, етнографія, історія.

Отже, програма 5-11 класів передбачає вивчення синтаксису з комунікативної та функціонально-стилістичної точки зору, а також зв'язків з граматичними одиницями інших розділів мови. В кінцевому результаті учні повинні вміти аналізувати мовні явища, працювати з текстами, шукати інформацію в різних джерелах та відтворювати її в різних типах висловлювань.

3.3. Етапи формування часо-просторових відношень в учнів 10-11 класів на уроках української літератури

На відміну від мовного аспекту, літературну творчість Марії Матіос активно вивчають у школі на уроках літератури рідного краю, а також в профільних класах у межах курсу «Світ української слова» в 10-11 класі. У нашій роботі нас цікавить індивідуальний стиль Марії Матіос як феномену, письменниці, творчість якої стала знаковою, зокрема, у висвітленні історії Буковини. Досліджуючи засоби вираження часу в романі, ми не могли оминати її суб'єктивне бачення часу, оскільки для нас важливо комплексно підійти до дослідження [30].

Коли ми говоримо про урок, то розуміємо, що це дуже важлива частина навчання, але воно не може обмежуватися лише уроками, оскільки включає в себе позакласну та позашкільну роботу. Для вчителя важливо, виробити

вміння правильно планувати навчання з української літератури, враховуючи різні параметри: підходи до навчання, методи та прийоми, властивості літературного твору, психологічні особливості учнів, нормативні документи та джерела вивчення літератури [26].

З 5-го до 9-ий клас основна мета навчання – працювати з літературними творами. У програмі, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. №1392, зазначено: «Програма з української літератури для 5-9 класів спрямована на утвердження серед школярів культури читання... Тому настільки важливо навчити школярів читати, допомогти їм усвідомити, що читання – запорука успішного становлення в житті, чинник саморозвитку впродовж життя. Читання – не марнування часу, а можливість здобути безцінний психологічний досвід. Крім того, читання творів у 5-9 класах дає естетичне задоволення й художню насолоду від спілкування з героями пропонованих творів» [56 к, с.3].

Вже з 9-11 класу використовуємо історичний підхід, щоб учні розуміли, як мистецтво слова розвивалося відповідно до суспільно-ідеологічних та культурних процесів того часу. Так починає формуватися принцип контекстності, де вивчаємо літературу в контексті часу, в якому вона була написана.

Отож у рамках зовнішньоконпозиційних елементів учасники навчального процесу можуть виділяти й осмислювати такі *етапи формування часо-просторових відношень*:

- Основні події, їх зміст, спрямованість та виразність – що відбувається, які факти впливають на відображення, яка їх мета. Також можна аналізувати елементи, не пов'язані зі сюжетом, але які безпосередньо впливають на нього – хронотопний та аналіз за діями.
- Психологічні риси персонажів – аналіз їхньої поведінки та реакції на фактори навколишнього світу. Це можна визначати через аналіз їхнього зовнішнього вигляду та поведінки – концептуально- образний аналіз.

- Багатство використання мовних засобів—якими словами та образами автор транслює інформацію. Це можна вивчати через аналіз мовних засобів та образів – словесно-образний аналіз.
- Особливості розгортання тем та проблем в певному часовому проміжку – проблемно-тематичний аналіз.
- Філософські та ідеологічні аспекти – особливості їх передачі через текст твору. Це можна прослідкувати через філософський та ідеологічний аналіз.
- Вираження жанрової природи тексту – як жанр впливає на сприйняття описуваних подій. Це можна вивчити через жанровий аналіз.
- Стильові особливості зображеного – які стилістичні засоби використовують у тексті та як вони впливають на сприйняття. Це можна визначати через структурно-стильовий аналіз.

Цікавим варіантом залучення матеріалу дипломної роботи в шкільній практиці є інтегровані уроки. Можна розпочати вивчати мову роману на уроках української мови і закінчити уроком української літератури. Починаємо з простого: проводимо два уроки з мови, де вивчаємо діалектну лексику, фразеологічні одиниці та паремії. *Рекомендовані вправи:* інтерактивні міні-лекції з презентаціями, аналітичне прочитання художньої літератури, аналіз художнього тексту з лінгвістичного боку, парні та індивідуальні заняття. Такі інтегровані уроки мають на меті дати учням розуміння взаємозв'язків системи мови та літературознавства, які допомагають у вивченні художнього тексту. Перед такими заняттями учням потрібно дати роман Марії Матіос «Солодка Даруся» на ознайомлення, та завдання пошукового характеру: визначити та виписати елементи одягу, предмети побуту, назви тварин та рослин, полонізми, румунізми, фразеологізми та паремії. На уроці з української літератури ознайомити з творчим та життєвим шляхом М. Матіос. Далі учні аналізують лексику роману, яка допомагає передати менталітет буковинців та історично сформовані уявлення про моральні та розумові особливості.

У висновку, після таких інтегрованих уроків учні отримують компетентності розпізнавати лексико-фразеологічні одиниці, аналізувати твір не тільки на літературному рівні, а й на мовному, сприймати художній твір в цілому, інтерпретувати зміст на основі мовного втілення, встановлювати зв'язки між мовними засобами та задумом авторки.

Враховуючи що це урок в профільному класі, такі вміння аналізу тексту важливі для майбутніх філологів. Інтегровані уроки розвивають вміння критичного читання, що є важливим для підготовки учнів філологічного профілю.

Отже, роман Марії Матіос є цікавим для вивчення на уроках української мови, української літератури та відповідає завданням інтегрованих уроків. Пов'язано це з тим, що Марія Матіос у своєму романі передала живу мову українського села радянської доби 1970-х років, вона пише прогресивно, використовуючи нові прийоми літератури ХХІ століття, авторка наблизила українську літературну мову до гуцульського наріччя, чим і привернула увагу сучасних читачів до життя Буковини.

3.4. Методичні рекомендації щодо формування граматичної компетентності в учнів 5-11 класів з використанням мовних засобів вираження часу

Щоб виконати запропоновані завдання, рекомендуємо скористатися такими словниково-довідковими матеріалами: «Гуцульські говірки» [28], «Словник Буковинських говірок» [61], «Фразеологічний словник української мови» [66] і «Тематичний словник популярних українських прислів'їв та приказок з коментарями» [71], які добре ілюструють лексичний матеріал. У розроблених уроках висвітлено індивідуальні та групові завдання, які передбачають розвиток вміння фахового філологічного читання художнього тексту. Як висновок учень вчиться сприймати сюжет твору, його аналізувати, звертаючи увагу на мовні засоби та форму втілення змістових концептів. Тому пропонуємо провести такі форми уроків:

ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ

11 клас

Тема: *Стильові особливості творчості Марії Матіос. Роман «Солодка Даруся».*

Мета: поглибити уявлення учнів щодо творчості буковинської письменниці Марії Матіос на матеріалі роману «Солодка Даруся; удосконалювати вміння аналізувати та інтерпретувати твір; розкрити концепцію «драми на три життя» або «троякої ружі»; навчити грамотно висловлювати власні думки з приводу порушених у романі проблем; визначати маркери, стильові особливості творчості письменниці на основі знань з української мови; сприяти розвитку духовності, формувати інтерес до національної історії.

Тип уроку: урок-дослідження.

Обладнання: текст твору, портрет письменниці.

ХІД УРОКУ

*Життя – то трояка ружа... То чорне тобі покажеться, то жовте,
а там, дивися, загориться червоним.*

Ніколи не знаєш, яку барву завтра уздриш.

«Солодка Даруся»

I. Організаційний момент (3-5 хв)

- **З'ясування емоційної готовності учнів.**

З яким настроєм ви прийшли сьогодні на урок?

- **Слово вчителя**

Добрий день, учні! Сьогодні ми з вами зустрінемося віч на віч з письменницею, справжньою буковинкою, політикинею, лауреаткою Шевченківської премії (2005), авторкою, яка постійно потрапляє у найрізноманітніші скандали, – Марією Матіос. Незважаючи на обставини та постійні скандали, вона досі залишається гарячою в сприйнятті життя громадянкою, якій не байдуже те, що відбувається на Батьківщині та поза її межами. Ми перегорнемо сторінки її найвідомішого роману «Солодка

Даруся», за який вона 2005 року отримала Шевченківську премію та який газета «Голос України» назвала спробою дати батога нації. У ньому вона сміливо викрила заборонені теми: зміни політичного режиму, нелюдське ставлення радянської влади, відсилення до Сибіру. Здійснила мандрівку в жорстоке пекло минулого, яке не тонкою ниткою пов'язане з майбутнім.

II. Повідомлення теми уроку (2 хв)

III. Робота над змістом твору (розповідь учнів з елементами бесіди проблемно-пошукового характеру) (15 хв)

• Слово вчителя

Як ви знаєте, перша назва роману – «Трояка ружа». Зачитайте, будь ласка, епіграф нашого уроку та поділіться, як ви розумієте таку ідею бачення життя.

1. Життя кого з героїв описують ці слова? (Матронки, Михайла, Дарусі та Івана).

2. Де і коли відбуваються події твору? (село Черемошне на Буковині, сорокові та сімдесяті роки двадцятого століття).

Отже, Марія Матіос відкопує закриті трагічні сторінки історії Буковини, повертає українцям пам'ять, ніби нагадуючи, що усі проблеми сьогодення впливають з минулого, адже там закорінені основи життя, важелі творення майбутнього.

IV. Мовознавчі дослідження (20 хв)

• Слово вчителя

Досвідченому читачеві вистачить невеликого уривку твору, щоб упізнати автора. Які цікаві маркери в манері письма Марії Матіос ви помітили, щоб наступного разу, читаючи твір, одразу впізнати її «почерк»? (використання діалектизмів, фразеологічність, експресивність, градаційний характер розгортання дій). Молодці! А тепер спробуймо всі ці риси розпізнати та довести на практиці.

1.Завдання «Юні мовознавці»

Спробуйте розтлумачити значення діалектизмів у реченнях та поміркуйте, яка деталь об'єднує подані цитати з роману.

1. *Увечері* Славко бушував на подвір'ї і рикав, як бугай...Та то би нічого, якби вродився хлопець. А то дівка...та ще **вдень, пополудня**...[СД, с. 103].

2. А що, газдику, йдете **сьоговечір** до кобіти? [СД, с. 118].

3. *Іще заввидка* Михайло відвів дитину до куми... [СД, с. 155].

4. Хрестіться, дітво, **рано і увечір** хрестіться, та просіть Бога, аби вас обминула така тяжка судьба [СД, с. 194].

Отож можемо зробити висновок, що всі ці цитати об'єднує те, що прислівники, які в них вживано, вказують на дію, що відбувається в межах доби: *увечері, вдень, рано, увечір*. Зверніть увагу, що такі часові прислівники не тільки вказують на межу дії, а й пов'язані з українськими традиціями. Наприклад, в останньому реченні прислівники «**рано**» та «**увечір**» у контексті можна трактувати як ранішню та вечірню молитву, де прямий наказ «хрестіться» пов'язаний з тим, що діти часто нехтували молитвою зранку, тому старші люди на цьому часто наголошували.

2. Завдання «Дія до Дії»

Спробуйте поділити у дві колонки речення: в першу – з дієсловами що позначають розгортання дії, в другу – з дієсловами тривання дії. Поясніть значення цих дієслів та значення дії яку вони виражають, обґрунтуйте стилістичні відтінки, які отримано вже з контексту речень.

1. *Давно чужі люди побудували на місці Йоркової хати цілі хорони, **народили і пошколювали** діточок* [СД, с. 28].

2. *А на ранок зробилася на Дарусиному подвір'ї мало не кузня: Іван **клепає-виправляє-чистить-наждачить** труби* [СД, с. 53].

3. *Ото **наносить** Іван у хату дров мало не під саму стелю, **заповнить** водою всі відра, баняки і діжки, **накаже** Дарусі нічого важкого не робити і нікого дурного не слухати, а лиш одну Марію, – і **поваландається** із своїми дримбами автобусами і дорогами, лиш переказують люди, що зустрічали*

Івана як не в Яремчі, то в Багні, як не під Вашківцями, то біля Снятина [СД, с. 63].

4. Не могли заплакати-заридати, викричатися, засміятися, а бути живою мумією і мати в голові велику, як від кулі, рану і не могли про неї говорити, а лиш думати, думати [СД, с. 76].

5. То неспроста тепер замість румуна мадяри селом **шнурують** та дівок наших **збавляють**[СД, с. 146].

6. **Пливе** солодка Даруся у супроводі собак завжди безлюдною сільською вулицею... [СД, с. 27].

7. Ті ритми **протискуються** порами під саму шкіру навіть у товстошкірого, заходять, як зашпори, як скалки, далеко під серце, а може, скрипка їх заганяє таки в саме серце — і ти вже ніколи добровільно не позбудишся тонкого, майже нечутного стогону мелодії[СД, с. 98].

8. Це, діправди, в їхньому селі не диво, коли б вона просто на "ви" казала, як усі інші газдині. А то ж говорить — ніби те "ви" **смакує**, і **пережовує**, і **розгладжує**, і **перекочує** між зубами, як солодку афінку чи ожину[СД, с. 100].

9....курка розгребє грядку в сусідськiм городі — а на другому краю села газдині вже **вадяться** про цю дурничку[СД, с. 109].

10. Та від минулої осені, відколи побиті німцем поляки вступилися з тамтого краю, а точніше, від 17 вересня 1939 року, у дзеркально відбитому через ріку Черемошному **порядкували** совіти[СД, с. 112].

Отже, як ви могли спостерігти, для того щоб підкреслити значення дії, Марія Матіос будує речення так, щоб викликати в читача зацікавленість, змусити його чекати, коли ж та дія відбудеться, тобто робить час протяжним, ніби повільно заколисує.

V. Підсумок уроку, оцінювання (3 хв)

VI. Домашнє завдання

Знайдіть у творі часові інтерпретації понять «життя» та «смерть», усно поясніть яку ідею в них вклала авторка.

Відповідь:

- 1) «*Життя*, мабуть, як і люди, – мстиве за радість.» [СД, с. 82];
- 2) «На добре, газдиньки, бо скільки того *життя*? Кавальчик?» [СД, с. 95];
- 3) «*Життя* – штука довга.» [СД, с. 130];
- 4) «Людина, поки на землі, мусить страждати. А на небесах буде тішитися...» [СД, с. 134];
- 5) «*Життя* – то трояка ружа, казала колись моя свекруха <...>ти думаєш, що ружа рожевий колір має. А воно ні. На то вона трояка ся називає. Так і життя. То чорне тобі покажеться, то жовте, а там, дивися, загориться червоним» [СД, с. 197–198];
- 6) «...як зникає дух – тоді за вмерлою людиною тужили все менше і менше, поки не перестаєш тужити зовсім» [СД, с. 32];
- 7) «як збрешеш – тут тобі й *смерть* настане!» [СД, с. 56];
- 8) «...неквапними кроками – два вліво – два вправо, щоб не сполохати і не розчавити людину раптовістю, дає про себе знати близька *смерть*...» [СД, с. 99];
- 9) «Біду не треба кликати. Біда давно навкруг нас. Лиш вона така, як *смерть* – невидима» [СД, с. 127].

УРОК ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 10 КЛАСІ

Тема уроку: «*Драма на три життя. Гріх поколінь. Розплата*»

Мета уроку: зацікавити учнів до читання художньої літератури поза шкільною програмою; ознайомити із життям та творчістю Марії Матіос; визначити ідейно-художній зміст роману «Солодка Даруся»; розвивати навички пошукової роботи, уміння пов'язувати художній текст з реаліями життя; висловлювати своє бачення прочитаного; складати відгук про прочитане; виховувати почуття гуманізму, любові до ближнього та милосердя.

Обладнання: мультимедійна дошка, портрет письменниці, ілюстрації життя та творчості. Відеоролик «Обличчя нації», роман «Солодка Даруся».

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Теорія літератури: роман, тема, ідея, герой твору, композиція, рефлексія.

Епіграф

*«Письменниця Марія Матіос романом
«Солодка Даруся» сміливо й рішуче відкинула
правила політичної обережності й суспільного
табу - і на свій страх і ризик здійснила
жорстоку мандрівку в наше криваве, й не
менш жорстоке історичне пекло, в безодню,
куди лячно зазирати.»*

П. Загребельний

Хід уроку

I. Організаційно-мотиваційна частина

1. Вступне слово вчителя, пояснення епіграфу.

Чи було у вас таке, коли від книги неможливо відірватися? Або підбігали сльози на якомусь напруженому моменті? Якщо ні, то після прочитання роману «Солодка Даруся», ви відчуваєте як це.

Як ви вже зрозуміли, сьогодні мова буде йти про нашу землячку, українську письменницю Марію Матіос. Її харизму видно здалеку. У мові, поведінці, зовнішності. Йде по-життю легко, пише вільно й нестримно. Герої її творів самотні та рельєфні, цікаві на смак і на колір, годі й забути. Вона вірить у життя більше ніж будь хто. Знайомтесь, пані Марія Матіос.

(Перегляд відеоролика «Обличчя нації»)

II. Пошукова робота учнів(завдання на випередження)

1 учень.

Марія Матіос – народилася 19 грудня 1959 року на Буковині. Вона страшно любить 3 речі: свою родину, рідну мову та домашню кухню. У літературі вона представила себе як мрійниця, поміркована авантюристка і любителька міфів. Обождноє вирощувати квіти, вигадувати чудернацькі історії, ходити босоніж. На диво, забобонна. Крім літератури цікавиться психологією та фольклором. Дуже зневажає будь-який прояв ліні. Не визнає жодного авторитету, крім батьків. Цікавий факт – вона досліджує свій родовід з 1790 року.

2 учень

Опублікувала свій перший вірш в 15 років. Зразкова випускниця філологічного факультету Чернівецького національного університету, і саме вона була серед тих, хто виборів навчальному закладу присвоєння імені «буковинського соловейка» - поета Юрія Федьковича. У 1992 році дебютувала у київському журналі з оповіданням «Юліана і Довгопол». Працювала в журналістиці 10 років, 8 з яких була редактором газети на машинобудівному заводі ім. Дзержинського в Чернівцях. Очолювала Чернівецьку обласну

організацію Національної спілки письменників України, довгий час займалася видавничою справою та була однією із засновниць «Буковинського журналу».

З листопада 2005-го року по 17 вересня 2010-го року була заступником голови Комітету Державної премії імені Тараса Шевченка.

3 учень

Марія Матіос закінчила Розтоківську восьмирічну школу, потім – Путильську середню школу, далі – вступила на філологічний факультет Чернівецького університету.

4 учень

Вона є авторкою 16-ти книг прози, 6-ти збірок поезії, а також сценаріїв та п'єс.

Лауреатка багатьох літературних премій, серед яких:

- Премія імені Тараса Шевченка (2005)
- Премія «Коронація слова» (2007)
- Премія «Золотий письменник України» (2012)
- Премія «Українська книжка року» (2015)

5 учень

Творчість Марії Матіос присвячена зображенню життя українського народу, багатовікової історії та традицій. Її твори з захопленням читають як в Україні, так і за її межами.

(Опрацювання роману)

Учитель. Драма М. Матіос «Солодка Даруся» - один із перших творів у світовому письменстві, де об'єктом оповіді виступає ідея, символ, міфологія буття нації і зіставлення її із світовою спільнотою. «Судьба в неї така», – говорять у творі односельці про Дарусю. Розкрийте значення слів-символів: «доля», «земля», «вода», «річка»

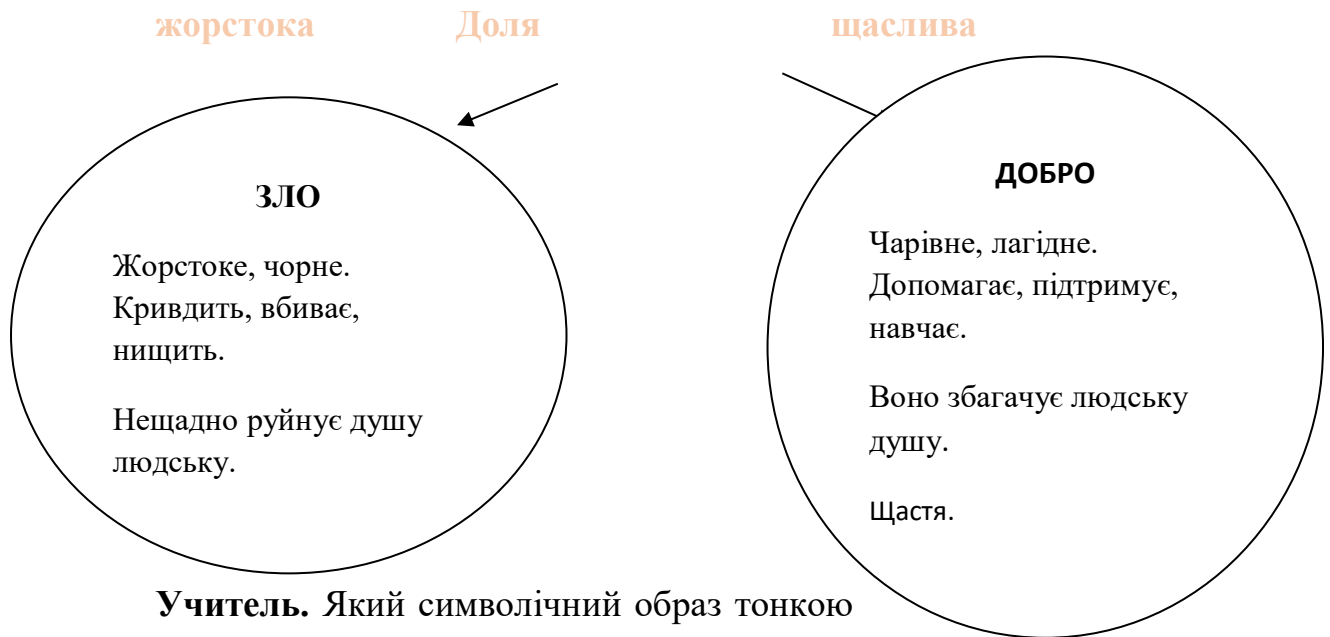
1 учень.

Доля – це складне та багатозначне поняття, яке має як позитивні, так і негативні значення.

- З одного боку, доля – це символ Вищої Сили, Бога, яка визначає долю людини. У цьому контексті доля асоціюється з щастям, таланом, успіхом.
- З іншого боку, доля може бути пов'язана з нещастям, горем, бідною, нуждою, злиднями. У цьому контексті доля асоціюється з неминучістю, невідворотністю.

Про долю Дарусі Іван Цвичок неодноразово говорить: «...судьба твоя нещаслива. Ти судьбою покарана», «... то судьба в неї така. Ще ніхто свою судьбу не перехитрив.»

Учитель. Яка ж доля судилася Дарусі, допоможе зрозуміти стратегія «Кола Венери

Учитель. Який символічний образ тонкою лінією проходить через увесь твір?

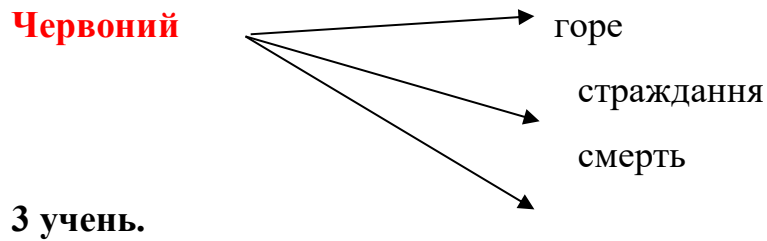
2 учень. Глибокого символу набуває перша назва драми «Трояка ружа», яка, на думку Ігоря Римарука, «більше до душі», розкриває драму життя Дарусі:

Учитель. Давайте спробуємо розкрити символіку кольорів у долі Дарусі.

3 учень.

Червоний – сильний обереговий колір, символ крові, роду; уособлює здоров'я, жвавість, діяльність, активність, гнів, мужність, сприяє

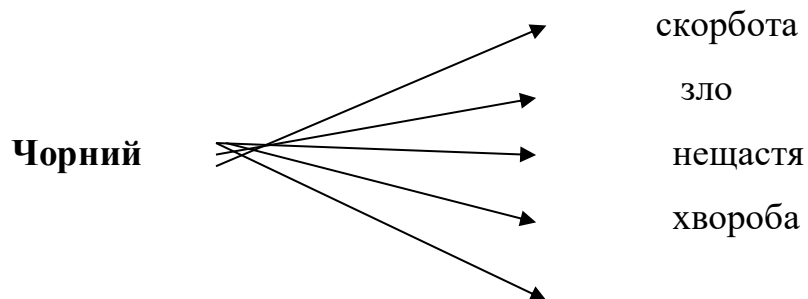
привертанню уваги. Досить символічним є те, що льодяник, який дав Дарусі офіцер теж червоного кольору, тому тут можна простежити оцей символ крові, гріха, який несеться через покоління.

3 учень.

Рожевий ближчий до білого, ніж до червоного. Це - тілесний колір, колір чуттєвості, уособлює ніжні прояви любові, лагідність, тепло, грайливість. Даруся тендітна та мила дівчина, тому рожевий – це втілення невинності, чистоти.

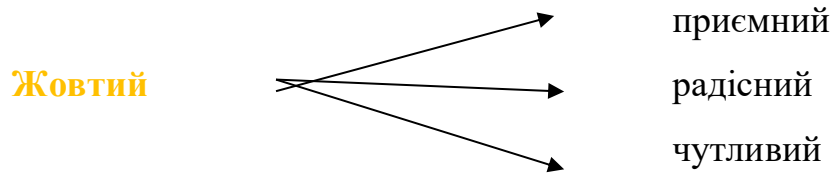
Чорний колір символізує ніч, каяття, гріх, зло, деструктивні сили, тишу і порожнечу. Чорний, поглинаючи всі кольори, представляє заперечення і відчай, протистоїть білому, в християнській церкві – горе і оплакування, скорбота.

4 учень. Жовтий колір – це колір сонця, тепла і світла. У багатьох культурах він символізує радість, щастя, творчість і оптимізм. Жовтий також пов'язаний із золотом, яке вважається символом багатства, влади та успіху.

Однак, у деяких культурах жовтий колір може мати і негативні значення. Наприклад, у Європі він часто асоціюється зі зрадою, брехнею, ревнощами та боягузством. До XVI століття в Європі будинки зрадників мазали жовтою фарбою, а Юду Іскаріота і Каїна в церковному мистецтві зазвичай зображували з жовтими бородами.

Жовтий колір також може символізувати хворобу та попередження.

Учитель. Отже, колористика драми наповнена глибоким символічним змістом, несе художнє забарвлення, яке сприяє розкриттю думки, образу та ідеї. Чорний колір у житті героїні символізує смерть, каяття, гріх, зло, тишу і порожнечу. За типом темпераменту Даруся – флегматик. Головна її риса – безмежна терплячість, відособленість, невпевненість. Темні кольори викликають у людей цього типу темпераменту - відстороненість, підсилюють самозаглибленість. Вона – як маленький пагінець на дереві людського роду. Самотня і беззахисна, мужня і чесна, чиста і стражденна.

III. Підсумок уроку

Учитель

Зрештою, історія дійсно обертається навколо людської душі і тіла. Вона, як і життя, мінлива, як троянда: «Вона виглядає чорною, потім жовтою, а потім, вуаля, сяє червоним». Історичні процеси, як би це сумно не було, обмежують людину, бо диктують і нав'язують їй власні ідеали та принципи життя. Хочеш бути визнаним суспільством – прийми і живи згідно правил, хочеш бути вигнаним – живи за власними ідеалами. Парадоксально, але цей біологічний зв'язок з історичною колісницею не може бути усунутий або розірваний.

Отже, зробімо висновок. Філософія Марії Матіос полягає в тому, що кожна сльоза має руку, яка її витре, кожне розбите серце має промінь щастя, кожнісіньке нещастя знайде свій кінець, а кожна нація матиме момент пробудження і відродження, як і душа людини. Тому, дорогі діти, навіть якщо вам здається, що доля відвернулася від вас, знайте – вона обов'язково повернеться.

IV. Домашнє завдання

Створити Дарусі сторінку в інстаграмі на основі того, що ви дізналися про неї в романі.

ПІДКАСТ З МАРІЄЮ МАТІОС

11 клас

Зараз в інтернеті досить поширеними є підкасти з блогерами, відомими акторами, медійними особистостями. У чому суть подкасту? Його не обов'язково дивитися, тобто можна просто слухати як аудіокнигу. Відповідно, вся увага має бути спрямована саме на зміст цього дійства, а не на картинку. У такому форматі учням буде цікаво дізнатися про письменницю, вони зможуть відчувати себе інтерв'юером та доторкнутися до індивідуальності авторки.

Мета: познайомитися із творчістю Марії Матіос – представницею сучасної літератури; розвивати навички публічних виступів, ораторського та дикторського мистецтва; вміти формулювати власні міркування на досліджувану тему; виховувати інтерес до читання та до української літератури загалом.

Обладнання: два мікрофони, камера, мультимедійна дошка, вода на столі, план запитань.

Питання для розмови:

- Добрий день, пані Маріє! Що ж таке цікаве приховує Ваше життя, якщо Ви вивчаєте свій родовід із 17-го століття. Розкажіть про власні скелети в шафі.
- Що читає сучасна молодь і чи подобається Вам сучасний літературний процес?
- Яйце чи курка? Поезія чи проза? Цікаво почути Вашу думку.
- Читати – це зараз немодно? Чи згодні Ви з цим твердженням?

- На Вашу думку, чи можна сьогодні прирівняти образ України до образу Солодкої Дарусі? Відплата за трагедії минулого, знуцання, насміювання.
- Яку роль відіграє час у Ваших творах? Яку мету Ви в нього закладаєте, конструюючи текст?
- Всі Ваші поетичні твори досить різні – ліричні, громадянські, філософські. Всюди фігурує головна героїня – жінка. Як Ви можете описати сучасну жінку, що для неї є любов та як досягти любові до себе.
- Яким ви бачите образ жінки через 10 років?
- Поділіться Вашими планами на майбутнє.
- Як Ви ставитесь до просування «особистого бренду»?
- Яким Ви уявляєте сучасного читача?

Дякую за те, що були з нами.

Висновки до розділу 3

Отже, роман «Солодка Даруся» Марії Матіос може стати цікавим дидактичним матеріалом на уроках української мови та літератури. В тексті є велика кількість фразеологізмів, прислів'їв, паремій, які можна досліджувати як і з мовного погляду так і з літературознавчого. Проаналізовано навчальну програму, порядок підбору матеріалу з використанням мовних засобів вираження часу. Звернено увагу на практичне застосування мовних засобів вираження часу у закладах загальної середньої освіти.

ВИСНОВКИ

Мовні засоби вираження часу є важливим складником роману Марії Матіос «Солодка Даруся», адже темпоральний світ тексту відображає погляд автора на об'єкти та явища, він художньо окреслює час, у нашому випадку довоєнний та післявоєнний період окупації радянськими військами Буковини. Ось ця зміна політичної влади в селі Черемошне стала точкою відліку трагедії, яку несла все своє життя солодка Даруся. Цей момент відіграє важливу роль у розумінні часової побудови твору та ідеї Марії Матіос, що проблеми сьогодення завжди впливають з минулого. Письменниця не побоялась порушити теми, які тривалий час замовчували та які було заборонено аналізувати, а саме: окупація західних земель радянською владою, колективізація, жорстокі розправи з повстанцями (УПА), вивіз людей до Сибіру.

Ми з'ясували одну з найважливіших ідей творчості Марії Матіос – ідею існування в століттях нації. Роман відкриває сьогодення Дарусі через призму її власного болю, «гріха» батьків та цілого народу. Час пожирає долі, не переймаючись чеснотами чи гріхами. Залишається тільки прийняти це як факт. Навіть політичні події видаються як щось природне та невідворотне.

У першому розділі курсової роботи викладено основні теоретичні питання, що стосуються категорії темпоральності. Простежено історію становлення категорії часу в сучасній лінгвістичній науці та подано власне тлумачення, яке визначає цю категорію як універсальну та міжрівневу, що завдяки своєму денотату – онтологічному часу – постає базою у формуванні та функціонуванні загальномовної системи, способом втілення позамовної дійсності, засоби вираження якої репрезентують цілу концепцію досвіду життя людини від кінця XIX – до початку XXI століття.

У другому розділі проаналізували темпоральну багатовекторність дієслова, що є центральним елементом речення, передає просторові та часові відношення як самотійно, так й з іменними конкретизаторами, що уточнюють

його семантику. Зроблено висновок, що дієслова незведені до поняття граматичної темпоральності, а охоплюють ще такі категорії, як інтервал і таксис.

У результаті було виявлено: а) інтервал – це проміжок тривання дії, що найбільш різноманітно відображає внутрішню темпоральність у будь-якій дієслівній формі та є власне дієслівною ознакою. На основі класифікації дієслів зі значенням інтервалу В. Барчука ми виокремили: **тривало-кількісні дієслова та кількісно-тривалі**. Перші поділяємо на:

1. Предикати, що виявляють граничну фазовість:

- а) ті, що вказують на початок дії (*взяла, видивилась, зафайкувала*);
- б) ті, що вказують на кінець дії (*доспівалась, вкарбувалась, вслонили, відмарширував*);

2. Предикати, що виявляють неграничне фазове значення:

- а) розгортання дії (*клепає-виправляє-чистить-наждачить, іди / вари, купуються / тирлюються*);
- б) тривання дії (*пливе, смакує, протискуються*).

Кількісно-тривалі поділяємо на:

- 1. Предикати, що виявляють ознаки кратності** (*злапала, урвалась, покрикують*).

- 2. Предикати, що виявляють ознаки інтенсивності** (*горить-горить, клепає-клепає, розказує-розказує*).

Значення інтервалу в романі розкрито у двох часових напрямках: ширшому – ціла історична доба, зміна політичного процесу, традиційний танець, у значенні цілого життя, вчинок, який несе собою гріх на цілі покоління та вужчому – конкретна дія, процес, момент.

З погляду семантики проаналізовано також дієслова зі значенням таксису. Їх ми поділи на:

1. Дієслова зі значенням послідовності подій:

- а) у рамках обмеженого часу (завершена послідовність / незавершена послідовність).

б) у рамках необмеженого часу.

2. Дієслова зі значення паралельності дії.

У романі ця категорія надає подіям градаційного характеру, тому завдяки таким часовим дієсловам додатково можна передати різні емоційні стани: любові, здивування, розпачу та ін.

Для аналізу темпоральних іменників та прислівників у романі ми використали комплексний підхід, який дав змогу, завдяки контексту та знань із інших лінгвістичних галузей, зокрема, етнографії, проаналізувати лексеми одночасно з погляду змісту та формального вираження. У результаті було виявлено таке: а) іменники тісно пов'язані з контекстом, оскільки в ньому визначається тип вираження часу— абсолютний чи відносний; б) прислівники мають досить розгалужену систему вираження часовості, що доводить подана класифікація; в) темпоральні іменники та прислівники тісно пов'язані з національною традицією, обрядовістю, християнською мораллю та мовним колоритом Буковини, що визначає особливості їх вживання та функціонування; г) авторські інтерпретації Марії Матіос висвітлюють нове, пропущене через український менталітет бачення світу.

У третьому розділі проаналізовано навчальні програми з української мови та літератури з метою виявити ступінь залучення досліджуваного матеріалу в процесі навчання школярів.

Уроки із використанням новітніх, цікавих технологій урізноманітнюють процес навчання. Це дозволяє утримати увагу класу, що дуже важливо на сучасному етапі шкільної освіти, адже увага учнів зараз розсіяна на багато процесів, а також залучити до навчального процесу більшу групу зацікавлених учнів.

Отже, результати дослідження засобів вираження часу в романі розкривають ідіостиль Марії Матіос у контексті буковинської традиції. Її творчість – це шукання людини в теренах часу, які письменниця консервує у своїй творчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Антологія публікацій у газеті «POST-ПОСТУП» (1991–1994). Львів : ЗУКЦ, 2005, 626 с.
2. Барвінський О. Вибір з української літератури III і IV року учительських семінарій / ред. О. Барвінський. Львів, 1917.
3. Барчук В. М. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис : монографія. Івано-Франківськ : Сімик, 2011, 416 с.
4. Барчук В. М. Засоби вираження синтаксису в українській мові (на матеріалі творів Юрія Яновського). *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія*. Івано-Франківськ, 2010. №27-28. С. 112-119.
5. Барчук В.М. Основні типи таксисних ситуацій. *Актуальні проблеми синтаксису* : матеріали міжнар. наук. конф. Чернівці : Рута, 2006. С. 24-30.
6. Барчук В. М. Проблеми встановлення семантики таксису. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Вип. VIII. Івано-Франківськ, 2003. С. 18-25.
7. Бачишина О. Б. Мовне вираження часу та простору в українській химерній прозі : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Львів, 2016. 408 с.
8. Бачишина О. Б. Засоби вираження часу в українській мові (на матеріалі української химерної прози). *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія філологічна*, 2014. Вип. 46. С. 37–40.
9. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : підручник / за ред. О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. К. : Либідь, 1993. 336 с.
10. Бондар О. І. Лінгвістична категорія часу як відображення реального часу. *Мовознавство*. 1986. № 2. С. 41–45.
11. Бондаренко Ю.І. Концептуально-мовний аналіз літературного твору в школі / Українська мова і література в школі. 2011. №8. С. 38– 41.
12. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / отв. ред. В. Н. Ярцева. Ленинград : Наука, 1983. 208 с.

13. Вербич В. Євангаліє від Марії, або «людина навіть у безвиході має вибір». *Сім'я і дім*. 2005. № 16 (435).
14. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / за ред. І.Р. Вихованець. К. : Наукова думка, 1988. 256 с.
15. Вихованець І. Р., Городенська. К. Г. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики укр. мови. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.
16. Відверто за 600 секунд. Марія Матіос. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TD1DhKoo4Vs&t=128s> (дата звернення: 20.05.2023).
17. Воропай. О. І. Звичаї нашого народу : нарис : у 2 т. / ред. О. І. Воропая. Мюнхен : Укр. вид-во, 1958. Т. 1. 308 с.
18. Габай В. Ю. Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 232 с.
19. Глінка Н. В. Категорія часу як феномен поетики спонтанності. Нова філологія. Київ, 2023. С.31
20. Голобородько Я. Ю. Буковинська орнаментика Марії Матіос / Вісник Національної академії наук України. Київ, 2008. №2. С. 66-73.
21. Головіна В. С. Просторові параметри у поезії Оксани Забужко. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія філологічна*. Сімферополь, 2010. №2. Ч. 2. С. 36-40
22. Горідько Ю. І Структурно-стильовий аналіз під час вивчення літератури модернізму в школі // *Українська література в загальноосвітній школі*. 2002. №2. С.17-21.
23. Городенська К. Г. Акцентовані ознаки локативів. *Наукові записки. Серія філологічна*. Кіровоград : РВЦ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2000. Вип. 23. С. 130–136.
24. Горошкіна О. Теорія та практика навчання української мови в старших класах : навчальний посібник. Харків : Вид. група «Основа», 2012. 171 с.

25. Грибонос Т. М. Функціонування темпоральності на синтаксичному рівні. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія філологічна*, 2012. Вип. 26. С. 70–72.
26. Гриневич В. А. Формування умінь аналізу образів-персонажів художніх творів історичної тематики в майбутніх словесників / *Українська література в загальноосвітній школі*. 2000. № 2. С.35–45.
27. Грицай Ю. В. Стилєтворчі чинники роману Марії Матіос «Солодка Даруся». *Вісник студентського наукового товариства імені Василя Стуса*, 2016. Вип 1(8). С. 93-99.
28. Гуцульські говірки: короткий словник / уклад. Г.Гузар та ін.; відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 230 с.
29. Даниліна О. В. Автобіографізм Марії Матіос. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Серія філологічна*, 2011. Вип. 27. С. 72–76.
30. Деменко О.І., Ампілогова Л.П. Урок у сучасному вимірі // *Урок у сучасному вимірі*. Х.: Видавнича група «Основа», 2006. С.5-29.
31. Жила С. О. Художньо-творча діяльність у процесі вивчення повісті-новели М. Матіос «Просили тато-мама...». *Українська література в загальноосвітній школі*. 2003. № 2. С. 48–52.
32. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Морфологія : монографія / за ред. А. П. Загнітка. Донецьк : ДонДУ, 1996. 437 с.
33. Імена славних сучасників/ упоряд. : Н. Струк, О. Матвійчук. Київ, 2004. 180 с.
34. Караванський С. Й. Лист до Героя пера – Марії Матіос : збірка. Львів : БаК, 2013. 220 с.
35. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназіях : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / ред. С. О. Караман. Київ, 2000. 272 с.
36. Коваль Г. П, Деркач Н. І., Наумчук М. М. Методика викладання української мови : навчальний посібник. Тернопіль : Астон, 2008. 287 с.

37. Колоїз Ж. В. Діалектизми в романі Марії Матіос «Солодка Даруся» / Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету, 2010. Вип. 4. С. 98–117.
38. Костенюк В. М. Фразові дієслова як засіб семантизації просторових відносин (на матеріалі французької мови). *Наукові записки. Серія філологічна*, 2012. С. 158–161.
39. Курчій. Д. Д. Жанрово-стильова своєрідність роману Марії Матіос "Солодка Даруся". *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Літературознавство»*, Тернопіль, 2014. Вип.41. С. 52–59.
40. Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2011, 420 с.
41. Куц О. В. Парадигматичне функціонування категорії темпоральності у структурі простого речення з предикатами дії. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені МП Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*, 2012. С. 116–123.
42. Линтвар О. М. Індивідуальний авторський стиль (ідіостиль), ідіолект автора художнього. *Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія філологічна*. Острог, 2014. Вип. 44. С. 160–162.
43. Лицур Н. М. Культурно-релігійне виховання молоді в сім'ях української міської інтелігенції Галичини : *матеріали міжнар. наук. конф.* (м. Івано-Франківськ. 2011 р.). Івано-Франківськ, 2011. С. 123-130.
44. Лутак Т. І. Вторинна предикація як спосіб конденсації інформативного обсягу речення / ред. Т.І. Лутак . *Мовознавство*. 1986. № 4. С. 65-67.
45. Мазурін М. В. Я не хочу, щоб мене читали в метро. *День*. Київ. № 53. С. 18-19.
46. Масицька Т. Є. Реченнєві конструкції з локативними субстанціальними компонентами. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія філологічна*. Сімферополь, 2006. № 3. С. 56-59.

47. Матіос М. В. Вирвані сторінки з автобіографії : книга-дайджест. Львів : Піраміда, 2011. 368 с.
48. Матіос М. В. Солодка Даруся : роман. Київ : А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, 2020. 208 с.
49. Морозов А. В. Ліки від постмодерну. *Книжник-review*. 2008. № 8. С. 40.
50. Набитович І. Й. Сакральні мотиви в художній прозі Марії Матіос. *Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія*. 2011. Вип. 547–578. С. 10–18.
51. Насмінчук І. А. Проза Марії Матіос: особливості індивідуального стилю. Івано-Франківськ, 2009. 16 с.
52. Ожоган В. М. Семантико-синтаксична структура складнопідрядних речень адвербіального типу з прономінативними локативними компонентами. *Науковий вісник. Серія філологічна*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. Вип. 67. С. 102–116.
53. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі : монографія. Київ : Либідь, 1999. 447 с.
54. Пентиліук М. Формування мовної особистості учня – важлива проблема сучасної лінгводидактики : зб. наук. праць. Рівне : РЕГІ, 2006. С. 29-34.
55. Письменниця Марія Матіос в гостях Бі-Бі-Сі. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/story/2007/06/070609_matos_interactive_is (дата звернення: 10.06.2023).
56. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. 5 – 9 класи / ред. Г.Т Шелехова, М. І. Пентиліук, В. І. Новосьолова, Т. Д. Гнаткович. К. : Видавничий дім «Освіта», 2013. 91 с.
57. Романцова Б. М. До питання часу у модерністському романі першої третини ХХ століття. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*. 2017. С.74-81.
58. Романюк С. З. Структура категорії темпоральності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2007. 18 с.

59. Северинюк В.М. Тематичний словник популярних українських прислів'їв та приказок з коментарями / ред. В. М. Северинюк. Тернопіль, 2014. Вид. 3-тє. 176 с.
60. Семиченко В. А. Психология речи: учебное пособие. Київ : Магістр-S, 1998. 112с.
61. Словник Буковинських говірок / заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005. 687 с.
62. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
63. Степаненко М. І. Локативні прислівники як облігаторні / факультативні компоненти семантичної структури речення. *Наукові записки. Серія філологічна*. Кіровоград : РВЦ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2000. Вип. 23. С.70-81.
64. Терехова С. І. Система орієнтаційних координат у мові і мовленні : монографія. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2007. 400 с.
65. Українська мова : енциклопедія / за ред. В. М. Русанівського. Київ : Українська енциклопедія, 2004. 824 с.
66. Фразеологічний словник української мови / за ред. В.М. Біложенко, В.І. Гнатюк. Київ : Наукова думка, 1993. 528 с.
67. Хижняк К. В. Фольклорні мотиви у творчості Марії Матіос: постмодерний дискурс / *Проблеми поетики. Збірник праць*. Київ, 1999, 300 с.
68. Хомич Т. Л. Маркована лексика в ідіолекті Марії Матіос. *Література та культура Полісся*. 2008. № 43. С. 94–103.
69. Цуркан М. В. Загальномовна та індивідуально-авторська фразеологія у прозі Марії Матіос. *Вісник Прикарпатського університету. Серія філологічна*. Івано-Франківськ, 2012. Вип. 32–33. С. 381-386.
70. Червак Б. О. Символіка часу в творах Марії Матіос. *Слово і час*. 2000. № 43. С. 5.
71. Шкрумеляк М. С. Тлумачний словник-довідник гуцульських говірок. Івано-Франківськ : ІФОЦППК, 2016. 176 с.

72. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / за ред. К. Ф. Шульжук. 2-ге вид., доп. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 408 с.
73. Ющенко М. П. Концептуалізація простору у французькій мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05. Київ, 2007. 22 с.

11.12.2023